

**MINISTERUL EDUCAȚIEI, CERCETĂRII, TINERETULUI ȘI SPORTULUI
UNIVERSITATEA „BABEȘ – BOLYAI” CLUJ - NAPOCA
FACULTATEA DE PSIHLOGIE ȘI ȘTIINȚE ALE EDUCAȚIEI**

TEMA TEZEI DE DOCTORAT:

***„COORDONATE PSIHLOGICE ALE
PERICULOZITĂȚII ÎN MEDIUL
PENITENCIAR”***

Conducător științific:

Profesor universitar doctor NICOLAE JURCĂU

**Doctorand,
CĂLIN – PETRICĂ ARDELEAN**

CLUJ - NAPOCA

2010

CUPRINS:

INTRODUCERE	5
CAPITOLUL 1: DELIMITĂRI CONCEPTUALE	9
1.1. AGRESIVITATEA UMANĂ	9
1.1.1. Definirea agresivității	9
1.1.2. Forme de manifestare a agresivității umane	10
1.1.3. Comportamente aberante	12
1.1.4. Teorii explicative ale agresivității umane	13
1.1.4.1. Modelul etologic	
Error! Bookmark not defined.4	
1.1.4.2. Modelul psihanalitic	16
1.1.4.3. Agresivitatea ca răspuns la frustrare	18
1.1.4.4. Modelul psihosocial	21
1.2. PERICULOZITATEA ÎN CONCEPȚIA LUI JEAN PINATEL	23
1.2.1. Elementele capacității criminale și modalități de identificare a acestora	24
CAPITOLUL 2: COORDONATE PSIHOLOGICE ALE PERSOANELOR PRIVATE DE LIBERTATE CU GRAD SPORIT DE RISC	28
2.1. ASPECTE ETICE ȘI MORALE ALE PEDEPSELOR	28
2.2. PENITENCIARUL - INSTITUȚIE PENALĂ ȘI EDUCAȚIONALĂ	30
2. 2. 1. Repartizarea persoanelor private de libertate în penitenciare	35
2. 2. 2. Surse ale vulnerabilității persoanelor private de libertate în timpul executării pedepselor private de libertate	36
2.3. DIMENSIUNI PSIHOLOGICE ALE COMPORTAMENTULUI PERSOANELOR PRIVATE DE LIBERTATE CU GRAD SPORIT DE RISC	38
CAPITOLUL 3: FORME DE MANIFESTARE A VIOLENȚEI ÎN PENITENCIARE	44
3. 1. AGRESIVITATEA EXPRIMATĂ PRIN FIZIONOMIE, MIMICĂ ȘI PANTOMIMICĂ	47
3.2. VIOLENȚA VERBALĂ	48
3.2.1. Calomnia	48
3.2.2. Denigrarea	49
3.2.3. Autodenigrarea	49
3.2.4. Ironia	49
3.2.5. Sarcasmul	50
3.3. VIOLENȚA FIZICĂ	50
3.3.1. Autoagresivitatea	51

3.3.2. Terorismul în închisori	54
3.3.3. Evadările sau părăsirea punctelor de lucru	56
3.3.4. Revoltele deținuților	59
3.3.5. Suicidul în așezămintele penitenciare	61
CAPITOLUL 4: TRATAMENTUL PENITENCIAR AL PERSOANELOR PRIVATE DE LIBERTATE CU GRAD SPORIT DE RISC	67
4.1. ACTIVITĂȚI DESFĂȘURATE CU PERSOANELE PRIVATE DE LIBERTATE CU GRAD SPORIT DE RISC	67
4.1.1. Programe destinate adaptării deținuților la mediul penitenciar	67
4.1.2. Pregătirea școlară	68
4.1.3. Pregătirea profesională	68
4.1.4. Recuperarea morală și socială	69
4.2. REDUCEREA VIOLENȚEI ÎN CADRUL AȘEZĂMINTELOR PENITENCIARE	71
CAPITOLUL 5: DEȚINEREA ȘI TRATAMENTUL PENITENCIAR AL PERSOANELOR PRIVATE DE LIBERTATE CU GRAD SPORIT DE RISC ÎN ALTE STATE	74
5.1. DEFINIREA TERMENULUI DE RISC ÎN DOCUMENTELE UNIUNII EUROPENE	74
5.2. FORME DE RISC	75
CAPITOLUL 6: PROGRAM TERAPETIC DE DIMINUARE A COMPORTAMENTULUI AGRESIV	78
6.1. PREZENTAREA PROGRAMULUI TERAPEUTIC DE DIMINUARE A COMPORTAMENTULUI AGRESIV(D.C.A.)	78
6.1.1. Scopurile urmărite	78
6.1.2. Obiectivele programului	79
6.1.3. Durata programului	79
6.1.4. Grupul țintă	79
6.1.5. Tematica programului. Ședințe de lucru	80
6.2. STUDIU DE CAZ : CAZUL M.A.	82
6.2.1. Evaluarea personalității deținutului	85
6.2.2. Concluzii	87
6.3. METODOLOGIA CERCETĂRII	87
6.3.1. Obiectivul cercetării	90
6.3.2. Ipotezele cercetării	90
6.3.3. Design experimental	91
6.3.4. Variabile	91

6.3.5. Participanți	93
6.3.6. Instrumente utilizate	95
6.3.6.1. Scalele Eysenck pentru adulți – Adult EPQ-R, forma revizuită	95
6.3.6.2. Scala Analiza Afirmării Personale - Personal Assertion Analysis (PAA)	100
6.3.6.3. Inventarul de personalitate DECAS	101
6.3.7. Procedură	109
CAPITOLUL 7: PREZENTAREA ȘI INTERPRETAREA REZULTATELOR	111
7.1. ANALIZA CANTITATIVĂ	121
7.2. ANALIZA CALITATIVĂ	124
CONCLUZII	138
BIBLIOGRAFIE	148
ANEXE	157

CUVINTE CHEIE: violență, agresivitate, comportament agresiv, persoană privată de libertate cu grad sporit de risc, conduită de risc, suicid, terorism penitenciar, revoltă, evadare.

ACTUALITATEA ȘI IMPORTANȚA TEZEI

„Univers” fascinant și revoltător în egală măsură, penitenciarul este o lume în permanentă implozie psihologică, unde coordonatele de existență sunt stresul, disperarea, neputința, eșecul, patologicul, crima. În această lume atipică, principalii protagoniști sunt deținuții care ispășesc o pedeapsă privativă de libertate și personalul penitenciarului, ambele categorii fiind marcate de faptul că trăiesc într-un univers al așteptării, în care marele supliciu este timpul.

Dar privind în profunzime vedem dimensiunile și structura relațiilor, normele și valorile, sistemul de privilegii, raporturile de forță, status-urile și rolurile diferitelor persoane. Comunitatea fiecărui penitenciar luat aparte constituie o lume anonimă, de oameni privați de prestigiu social, cu conștiința minorității lor.

Punând în evidență realități socio-culturale și politice, psihologia aplicată în domeniul penitenciar devine explozivă prin constatările ei: criminalitatea este o prezență socială în toate epocile istorice, care sfidează măsurile luate contra ei; gravitatea problemei delincvenței nu rezidă întotdeauna în importanța numerică a fenomenului, ci în faptul că a invadat structurile sociale; beneficiile unor categorii de delincvenți sunt atât de mari, încât speranța unor intervenții eficiente dovedește în cel mai bun caz naivitatea; teama de delincvență în rândul populației a devenit o problemă în toate țările, valorile protejate de dreptul penal traversează o perioadă de eroziune.

Pentru persoana care execută o pedeapsă privativă de libertate, mediul penitenciar ridică mai multe probleme: adaptarea la normele și valorile specifice acestui cadru de viață și evoluția ulterioară a personalității sale. Cu toate eforturile care se fac în prezent de către administrația locurilor de deținere, la cei cu pedepse mari și mai ales la recidiviști, se constată reorganizări negative ale valorilor personale, lucru care le diminuează receptivitatea față de procesul reeducativ desfășurat în locul de deținere. În general, ceea ce pare a fi afectat în mai mare măsură la deținuți sunt normele după care își conduc activitățile și relațiile interumane, aprecierile individuale și colective ale faptelor cotidiene, ceea ce trădează un sistem de nevoi inferioare, o raportare la bine și la rău prin prisma intereselor personale și, în ansamblu, un nivel scăzut de moralitate.

Aflată în detenție, persoana privată de libertate care a săvârșit un act antisocial intra în contact cu o lume diferită, în care funcționează alte norme, reguli, valori, la care proaspătul deținut trebuie să se adapteze. El are un grad de socializare care îi permite să își continue viața personală în condiții normale după ispășirea pedepsei, dar pe parcursul executării acesteia el este puternic influențat negativ de către celelalte persoane private de libertate, influență evidențiată prin învățarea de tehnici și trucuri noi, pe care deținutul le asimilează, pentru ca apoi, ajuns în libertate, pune în practică deprinderile dobândite în perioada de detenție. Acest lucru înseamnă că el a intrat în așezământul de detenție ca un infractor accidental și iese ca infractor specializat și organizat.

Intrarea în penitenciar tulbură echilibrul personalității printr-o triplă reducere a spațiului de viață, a timpului personal și a comportamentului social. Astfel, la persoanele private de libertate, instinctul teritorialității este inhibat pentru că nu-și pot marca teritoriul care le-a fost atribuit; valorizarea spațiului de viață este devastată de amploarea frustrărilor; agresivitatea are alte forme decât cele violente la care ne-am aștepta și anume: crearea dependenței, manipularea informațiilor, distribuirea pachetelor cu alimente, împiedicarea unora să participe la activități recreative, însușirea hainelor aflate în cea mai bună stare. Inhibarea agresivității este determinată în mare măsură de agenții de penitenciare, care subliniază permanent ierarhia formală existentă în închisoare și impun ferm respectarea ei.

Motivația alegerii acestei teme a pornit de la constatarea că în așezămintele penitenciare se produc un număr mare de acte de violență sau comise cu violență, împotriva personalului, a celorlalți deținuți, dar și împotriva propriei persoane.

Datorită faptului că literatura de specialitate din țara noastră este săracă în această privință, iar studiile de amploare care să aducă o rază de lumină în acest domeniu lipsesc cu desăvârșire sau sunt în stadii incipiente, fiind aplicate local și implicând un număr redus de deținuți, am considerat că era necesar un studiu pentru identificarea factorilor potențiali de risc care pot duce la producerea de manifestări violente și a trăsăturilor de personalitate ale deținuților care prezintă un grad sporit de risc, pentru a putea cunoaște și controla comportamentul acestor persoane, pentru reducerea numărului și a gravității manifestărilor violente în mediul penitenciar. Acestor aspecte trebuie să li se acorde o atenție deosebită, deoarece pericolozitatea unui individ este privită diferit de către societatea civilă, cetățenii obișnuiți, personalul de penitenciare sau de către celelalte persoane private de libertate.

Gestionarea inefficientă a comportamentelor agresive în mediul penitenciar duce la creșterea sentimentului de insecuritate, la o escaladare a actelor de violență și comise cu violență, care influențează negativ conviețuirea și buna desfășurare a activităților în așezămintele penitenciare.

DELIMITĂRI CONCEPTUALE

Studiul penitenciarului ca mediu se concentrează pe înțelegerea vieții în penitenciar și în particular, pe stresul deținuților care întâmpină dificultăți în ceea ce privește supraviețuirea în penitenciar: în timp ce unii deținuți se adaptează cu ușurință și seninătate la provocările mediului penitenciar, alții sunt supuși unui stres vizibil pe durata deținerii. Aceste situații sunt de interes pentru noi pentru că ne oferă perspective diferite asupra atributelor penitenciarului și asupra nevoilor deținuților. Datele cunoscute arată că problemele de ajustare în penitenciar nu sunt nici rare și nici limitate la grupuri extreme de persoane vulnerabile. Deși stresul se intersectează cu vulnerabilitatea, multe din crizele, disperarea și suferința deținuților pot fi evitate. Deținuți aparent similari supraviețuiesc în același cadru, deținuți ce supraviețuiesc într-un cadru, se prăbușesc în altul, situații care sunt stresante pentru unii deținuți nu au nici un impact asupra altora.

În mod surprinzător, puține lucruri sunt cunoscute în ceea ce privește variabilele asociate cu sentimentele depresive, anxioase, cu funcționarea psihologică inadecvată în penitenciar. Stilul de viață dinaintea încarcerării influențează ajustarea, determină diferențe în privința nivelelor de depresie, starea de anxietate, precum și motivele pentru care anumiți indivizi găsesc viața în penitenciar mult mai dificil de suportat. De asemenea, existența unui suport social adecvat, practicarea exercițiilor fizice, participarea la activități educative și psihologice ajută la adaptarea mai ușoară la mediul penitenciar.

Potențialul de pericol pe care îl poate prezenta un deținut este un efect de compoziție, în care vom găsi atât personalitatea, cât și situația în care se află, problemele din trecutul lui cât și din prezent, diferite aspecte ce țin de grupul în care este obligat să trăiască.

Aprecierea gradului de pericolozitate pe care îl prezintă un deținut în perioada detenției se face în legătură cu elementele negative provocate sau cu tentativele eșuate, precum și în legătură cu evenimentele pe care ar putea să le provoace.

Se poate afirma că manifestarea agresivității este și un indiciu al prezenței complexului de inferioritate, o mascare a acestuia. Paradoxal dar, de multe ori, dorința de a arăta superioritatea față de alții e cauzată de faptul că persoana în cauză se subapreciază. Înjosindu-i sau agresându-i pe alții, acești oameni încearcă să-i coboare pe cei din jur la propriul nivel, se străduie să se prezinte mai duri decât sunt în realitate. Această situație poate fi reprezentată printr-o formulă matematică: lucrul dorit – realitatea și energia agresivității. Altfel spus, cu cât distanța între „vis” și realitate este mai mare, cu atât e mai pronunțată nemulțumirea de sine și, respectiv, mai mare agresivitatea.

Sursele de influențare și de manifestare a agresivității pot fi grupate în cinci categorii:

- 1) factori de mediu:
  - căldura sau umezeala excesivă;
- 2) surse interne mediului penitenciar:

- supraaglomerarea, care este un agent stresor pentru unii oameni;
- creșterea numărului de deținuți cu grad sporit de risc și a celor bolnavi psihic;
- creșterea numărului de drepturi și facilități ce li se pot acorda deținuților;
- percepția eronată a schimbărilor intervenite în tratamentul legal de deținere.

3) surse ce țin de individ, de conduita și de comportamentul acestuia :

- frustrarea este unul dintre cei mai întâlniți factori declanșatori ai agresivității;
- atacul sau provocarea directă, de cele mai multe ori verbală, dar și fizică, poate duce la comportamente agresive ale celui vizat;

- durerea, în formele ei fizică și morală, poate duce la creșterea agresivității;
- eșecurile frecvente în viață și nerealizările personale;
- convingerea că au fost pedepsiți mai aspru decât au meritat, atât pentru infracțiunea comisă, cât și pentru abaterile disciplinare săvârșite după încarcerarea în penitenciar.

4) surse din cadrul familiei:

- starea materială precară a familiilor din care provin deținuții;
- decesul / nașterea unui membru al familiei;
- nevizitarea deținuților de către familie sau prieteni.

5) surse ale agresivității care țin de mijloacele de comunicare în masă:

- accesul la materiale pentru adulți (filme, reviste, diferite emisiuni etc) poate constitui un factor care duce la intensificarea sau declanșarea comportamentelor agresive.

Violența se poate manifesta sub diferite forme : de la simple constrângeri fizice și psihice, pentru însușirea unor bunuri sau obținerea unor servicii, până la agresiunea directă (lovituri și bătăi) sau până la violențe extreme (tentative de omor, omoruri, agresiuni sexuale).

Deseori aceste violențe se produc spontan, incidental, însă de multe ori ele sunt premeditate și sunt aplicate metodic și cu sadism. În general, se cunosc foarte multe cazuri de agresiuni individuale, dar cele mai primejdioase prin consecințe și prin dificultatea de a fi descoperite și contracarate sunt agresiunile în grup. De cele mai multe ori, grupul de agresori dictează reguli și conduce informal, iar posibilitatea de intervenție rapidă și eficientă a personalului este minimă.

Agresivitatea are trei forme distincte de manifestare, dar care sunt strâns legate unele de altele:

- agresivitatea exprimată prin fizionomie, mimică și pantomimă ;
- violența verbală ;
- violența fizică.

Agresivitatea exprimată prin fizionomie, mimică și pantomimică

Pentru comunicarea lingvistică, dar mai ales nonlingvistică, **fizionomia umană** este ea însăși un subsistem de comunicare. Figura umană ascunde, și în același timp dezvăluie cele mai autentice trăsături de caracter și de dinamică a dezvoltării personalității.

Orice persoană, prin înfățișarea ei transmite unele date la nivel afectiv-subconștient care, combinate cu gestică și limbajul, provoacă o reacție difuză, care poate să determine un comportament de răspuns, înregistrat pe o scală care începe cu simpatia și se termină cu antipatia și chiar reacții ostile.

În relațiile de comunicare directă interumană, corpul, cu întregul său arsenal de mijloace, constituie unul din cei mai importanți mediatori. Prin atitudinile corporale se exprimă instinctele, emoțiile primare, atitudinile de atac și de apărare, acestea suferind modelări în expresie, sub formă de amânări sau disimulări.

Toate aceste elemente conferă o semnificație anume expresiei feței, care se desfășoară în multiple stări psiho-afective și care îl determină pe partener să-și transforme propria stare ca răspuns la mesajul primit. Dacă mimica unui partener transmite agresivitate, celălalt partener își modifică și el starea, devenind de cele mai multe ori agresiv. Dar uneori, cel care primește mesajul agresivității poate să răspundă printr-o mimică și atitudine de simpatie, el poate produce un efect de diminuare sau de stingere a agresivității.

Când nivelul neuropsihic al mecanismelor de control și autocontrol este afectat, prin îmbolnăvire, traumatism sau educație, capacitatea de manifestare agresivă apare ca o forță oarbă, incontrollabilă. De asemenea, unele droguri, inclusiv alcoolul, reduc capacitatea de decizie și control, lăsând loc descărcării spontane și necontrolate a agresivității persoanei.

Mimica și pantomima dispun de o gamă foarte diversă de mijloace de exprimare, concretizată în fizionomia și mișcarea segmentelor corpului, altfel spus limbajul trupului. Indiferent pe ce cale ajung semnalele agresivității la sistemul nervos, ele determină activarea a unor procese endocrine, prin intermediul hormonilor, ridicând gradul de emotivitate și pune în tensiune întregul organism, determinând atitudinea de atac. Cu cât gradul de reactivitate este mai ridicat, cu atât crește agresivitatea.

Violența verbală

Limbajul, ca principal mijloc obiectiv de comunicare interumană, presupune o mare diversitate a resurselor de expresie, toate bazându-se pe producerea și vehicularea simbolurilor și semnificațiilor. Cuvântul are o încărcătură de informație logică, alături de elemente de ordin necomunicațional prin intermediul tonului și accentului, exprimând în special stările de profunzime sau relaționale.

Relațiile mijlocite de cuvânt sunt foarte sofisticate, mai ascunse și mai perfide decât cele prin acte, fapte, impulsuri exprimate violent. Prin intermediul cuvântului se ating valori esențiale ale ființei,

dizolvarea identității și a demnității, știrbirea libertății de a exista. În fond, sunt atinse cele mai importante valori pe care se bazează eul și personalitatea socio-morală.

3.2.1. Calomnia reprezintă cea mai agresivă formă verbală. Deși pare un act spontan, ea este un scenariu conceput dinainte. Păstrând proporțiile, ea reprezintă o ucidere socio-morală. Mai întâi se selectează ținta în jurul căreia se structurează conflictul, ceea ce înseamnă o acumulare de resentimente, de poziții adversative, de invidie, de ură. Prin calomnie se dorește o anihilare a încrederii în sine, o schimbare în sensul dorit de calomniator a dimensiunilor morale și sociale ale eului, o acceptare a falsului adevăr impus de adversar. Efectul „otrăvirii” verbale este moartea omului din punct de vedere moral și psihic (C. Păunescu, 1994, p.32).

Metodele folosite sunt foarte diversificate și bine studiate. Forța de sugestie a cuvântului produce, prin transmiteri sugestive ale unor fapte, contextul care atrage concentrarea asupra persoanei vizate a tuturor informațiilor asemănătoare.

Trebuința fundamentală de propulsare socială, de glorie, de succes, a generat descoperirea acestei „arme” perfide, cu care poți învinge mai rapid sau pe termen lung, adversarul. De fapt, este o formă suprasofisticată de luptă pentru existență, în aparență superioară, dar subminată de imoralitate. Calomnia este o „armă” imorală a parvenirii.

3.2.2. Denigrarea se practică prin preocuparea celui care o folosește, de a descoperi acele trăsături de personalitate sau fapte, împrejurări, intenții cu caracter negativ sau peiorativ ale adversarului pe care le îngroșă, le denaturează până la grotesc, obținând sau dorind să obțină o descalificare, o compromitere moral-socială a adversarului (C. Păunescu, 1994, p. 38).

De cele mai multe ori însă, există o calomnie fără suport real, pe teme inventate de o imaginație perversă, care își compensează astfel imposibilitatea de atac direct, de violență sau de inferioritate. Denigrarea sistematică produce de cele mai multe ori o marginalizare, atrage oprobriul public asupra celui denigrat și de multe ori asupra denigratorului, care nu face altceva decât să proiecteze pe adversar propriile slăbiciuni ale personalității. Cel denigrat suferă de cele mai multe ori un traumatism afectiv și moral, manifestat prin suferințe psihice, uneori cu stări nevrotice, ca reacție la manifestările de depreciere a eului și a pierderii încrederii în sine, antrenând din partea acestuia forme de apărare agresive, violente, directe sau denigratoare.

3.2.3. Autodenigrarea nu se încadrează în comportamentele rezultate dintr-o organizare normală a personalității. Ea constituie echivalentul verbal al autoflagelării, constând în nevoia de a-și provoca sieși o suferință morală, o ucidere lentă prin exacerbarea conflictelor ce subminează personalitatea, o ieșire din tensiune. Ea poate fi replica unui complex de inferioritate, întrucât prin această formă se stimulează nevoia celorlalți de menajare, prin negarea defăimării și sublinierea unor calități, valori și realizări, fie reale sau inventate (C. Păunescu, 1994, p.38).

Autodenigrarea poate avea ca motivație și nevoia de afecțiune și ocrotire. În cazul în care există un fenomen de frustrare afectivă reală sau imaginară, autodenigrarea constituie o formă de stimulare a relațiilor de prietenie, simpatie, dragoste din partea celorlalți și firește, de ocrotire.

3.2.4. Ironia este definită ca forma de agresivitate verbală în care enunțul manifest ascunde semnificații latente, cu valoare agresivă, diferite de mesajul propriu-zis. Ea constituie o modalitate de agresare a unei situații, a unei persoane, printr-un joc subtil de inteligență, care să producă subiectului atacat un prejudiciu moral sau o traumă psihică (C. Păunescu, 1994, p. 39).

Prin caracterul său de joc, ironia nu produce totdeauna reacții instantanee, ea inducând numai stările de reactivitate latentă care pot determina trăirea unui sentiment de inferioritate la partener și organizarea în psihismul acestuia a urii.

Sarcasmul este forma cea mai acută, mai pertinentă și mai traumatizantă de agresivitate prin limbaj. Cuvântul vine din limba greacă și la origine înseamnă *a mușca din carne*. Așadar, sarcasmul este o ironie mușcătoare. Dacă ironia, sub forma sa obișnuită nu are o conotație netă de răutate, sarcasmul vehiculează o încărcătură considerabilă de cruzime, de răutate. Sarcasticului îi place nu numai să rănească verbal victima, ci și să asiste la trăirea durerii de către aceasta (C. Păunescu, 1994, p.39).

Toate formele de agresivitate verbală sunt vehiculate fie prin viu grai, fie prin scris. Efectul lor traumatic este în funcție de contextul în care se petrec, cele mai nocive fiind cele care presupun denigrarea, devalorizarea publică sau colectivă. Denigrarea publică conduce la marginalizare, la sentimentul abandonului, al disprețului moral, de aici rezultând tendința celui implicat de a se închide în sine sau de a se izola în propriul grup minim de relații. Aceste situații duc la restructurarea eului, alteleori la comportamente agresive, antisociale.

3.3. Violența fizică

Faptul că în unitățile de detenție apar deseori acte de violență nu surprinde pe nimeni : tensiunile inerente vieții carcerale, reglările de conturi, lupta pentru putere, neînțelegerile cu personalul, sunt printre cele mai frecvente motive care incită anumiți deținuți să-i agreseze pe alții. Fapt tipic pentru deținuți, asupra celui considerat dușman sunt revărsate toate constrângerile și frustrările îndurate de-a lungul timpului. Majoritatea actelor violente pleacă de la certuri banale : alegerea canalelor de televiziune, nerespectarea regulilor unui joc, bănuiala unor trădări.

Violența fizică se manifestă în așezămintele penitenciare sub diferite forme : autoagresivitatea, „terrorismul”, evadările sau părăsirea punctelor de lucru, actele suicidare.

3.3.1. Autoagresivitatea – constă în provocarea durerilor de orice fel, de la cele morale până la cele fizice, prin vătămări corporale, însoțite de o reducere de grade diferite a instinctului de conservare. În ceea ce privește trecerea de la gândire la acțiune, formele de autoagresivitate pot fi descrise la nivelul intențiilor autoagresive, fantasmelor autoagresive și comportamentelor autoagresive.

Principalele forme de autoagresiune în așezămintele penitenciare sunt : scarificări, secțiuni venoase, plăgi abdominale sau toracice, penetrante sau nu, plăgi ale membrelor, însoțite uneori de amputarea unor segmente, autoînșământări cu produse biologice, înghițirea de obiecte dure sau substanțe toxice, refuzul alimentației.

În marea majoritate a cazurilor, provocarea de leziuni propriului corp are un caracter reactiv, expresivitatea având o intensitate disproporțională față de motivația care obligă individul la schimbarea relativ brutală a stereotipului de viață, autoagresiunea făcând noua stare mai ușor de suportat.

Uneori autoagresiunea este mijlocul prin care se solicită din partea anturajului atenția asupra unei anumite persoane sau situații, care din punct de vedere subiectiv dezavantajează persoana în cauză.

Autoagresivitatea este influențată de anumite circumstanțe, care depind de individ sau de habitatul social :

a) circumstanțele psihopatologice au în vedere: narcomaniile, psihopatiile (tulburări de personalitate impulsive borderline), sindromurile psihoorganice (epilepsie, debilitate mentală), malformațiile congenitale, infirmitățile, bolile somatice grave ;

b) circumstanțele sociogene au în vedere tendințele antisociale, conflictele relaționale nerezolvate, intimidarea sau bravura.

În momentul punerii în pericol a teritorialității sau reducerii intimității, deținuții caută posibilitatea fizică de îndepărtare a obstacolului fizic. Cum în mediul de detenție obstacolul înseamnă reguli, devine imposibilă depășirea normelor prin realizarea protestelor. Astfel, autoagresiunea se înscrie între normele interne ale comunității deținuților, fără a crea conflicte cu aceștia. Intensitatea actului este proporțională cu mesajul pe care vrea să-l transmită și cu acumularea de tensiune provocată de neputința de a se manifesta. În acest context, autoagresiunea este interpretată ca un moment de slăbiciune, din neputința exteriorizării agresivității spre un adversar perceput ca foarte puternic, devenind astfel singura posibilitate de descărcare a tensiunilor.

Putem spune cu certitudine că nivelul educațional înalt întărește inhibiția autoagresivității și crește toleranța la frustrare. Autoagresivii nu se regăsesc printre deținuții cu studii superioare și în număr foarte mic la cei cu studii medii.

În ceea ce privește personalitatea deținuților recidiviști, care se regăsesc printre cei cu infracțiuni de furturi, tâlhării, violuri, aceștia sunt în căutare permanentă de experiențe inedite, cu satisfacții pe termen scurt. Aceștia suportă foarte greu privarea de libertate și reacționează prin forme de protest originale și cât mai distructive cu putință. Deținuții condamnați pe viață, resemnați cu pedeapsa pe care o au, nu își provoacă autorâniri.

3.3.2. Terorismul în închisori

De la început, trebuie să facem distincția între semnificația contemporană a fenomenului terorist și fenomenul tipic de penitenciar.

În Dicționarul Explicativ al limbii române (2002), **a teroriza** înseamnă „a inspira cuiva groază prin amenințări sau prin alte mijloace de intimidare ; a face pe cineva să trăiască într-o continuă stare de frică, de groază ; a îngrozi, a înfricoșa”. Conform aceleiași surse, **teroristul** „este persoana care terorizează ; partizan, adept al terorismului”, iar **fenomenul terorist** reprezintă „totalitatea actelor de violență comise de un grup sau de o organizație pentru a crea un climat de insecuritate sau pentru a schimba forma de guvernământ a unui stat ; atitudine, manifestare teroristă”.

În mediul penitenciar, fenomenul terorist exprimă tendințele de dominare a anumitor deținuți, pentru a obține unele privilegii și care îmbracă frecvent forma unor acte de hărțuire sistematizate, perturbând semnificativ ordinea și controlul din aceste unități.

Categoriile de deținuți care sunt terorizați cel mai frecvent sunt : cei tineri și fără forță fizică, cei aflați pentru prima dată în penitenciar, cei mai puțin inteligenți, „infracții sexuali”, consumatorii de droguri și datornicii. Motivele invocate cel mai frecvent se referă la acapararea obiectelor personale ale victimei, obligarea acesteia să facă anumite servicii, pentru recuperarea unor datorii (țigări, alimente, bani, haine, cafea, droguri), din plăcerea de a umili pe celălalt.

Între formele pe care le pot lua actele de terorizare între deținuți, amintim: deposedarea, intimidarea, zvonurile, lovirea directă, înjurarea, interzicerea de a ieși la plimbare sau de a privi la televizor, insultarea familiei, obligarea de a face ceva sau de a sta într-un loc anume.

3.3.3. Evadările sau părăsirea punctelor de lucru

După revolte, evadările sunt evenimentele negative cu cele mai importante consecințe asupra deținuților și a personalului: deținuții evadați trec prin situații dramatice și o dată prinși și readuși în penitenciar, ei pierd o serie de drepturi și pedeapsa de executat se mărește. Personalul, care prin neglijență sau nerespectarea unor reguli privind paza și supravegherea deținuților au făcut posibilă plecarea acestora, sunt pedepsiți și uneori schimbați din funcție. În cazul evadării unor deținuți deosebit de periculoși, măsurile luate contra celor vinovați sunt foarte aspre.

În accepțiunea Codului Penal al României (2002), **evadarea** este „o infracțiune care împiedică îndeplinirea justiției, materializată prin părăsirea locului în care autorul se află, fără încuviințarea necesară obținută în condițiile legii și folosind diferite mijloace (escaladare, travestire, înșelăciune)” (apud Gheorghe, F., 2003, p.158).

Evadarea este comportamentul activ de fugă impulsivă sau premeditată de părăsire a locului de detenție, determinat de interacțiunea unor factori de natură structurală (la nivelul personalității și mediului), fie de natură conjuncturală (precipitatori, catalizatori, favorizanți) și care pun accent pe dinamica situației.

Deținuții evadați provin atât din rândul celor recidiviști, cât și dintre nerecidiviști. Situațiile în care s-au înregistrat evadări au o incidență mai mare la punctele de lucru, instanțele de judecată și în număr mai mic din așezământul de deținere propriu-zis.

Principalele tipuri de motive invocate de deținuții evadați au fost :

❖ **disperarea**, ca stare limită de tensiune psihică, provocată de violențe fizice, amenințări, teroare, umilire sistematică, poate constitui un factor declanșator. Teama de a nu se repeta suferința îndurată activează, prin mecanismul „ultimei picături” o conduită de apărare prin evitare.

❖ **dorința de libertate**

Deținutul D.I.M., 21 ani, studii 8 clase, nerecidivist, executase 6 luni din 4 ani de pedeapsă, mărturisește : „Eram pentru prima dată la pușcărie, dorul de casă mă copleșea, nu venea nimeni la mine (...) nu primeam nici o scrisoare. Eu n-am stat niciodată departe de casă. Câteodată erau probleme destul de mari și cu ceilalți deținuți. Vroiau să facă pe șefii și trebuia să te impui... În evadare am văzut libertatea”.

❖ **sentimentul de injustiție** – apare din disonanța așteptărilor deținutului și pedeapsa primită, din comiterea unor abuzuri, nedreptăți din partea autorităților sau a unor persoane.

❖ **situația familială**

Relațiile deținutului cu familia, cu persoane în care deținutul a investit afectiv, îl pot situa în mijlocul unor evenimente sau situații asupra cărora nu deține controlul. Aceasta îl face să se simtă neputincios, părăsit, abandonat, încărcat de ură.

❖ **consumul de alcool**

M.A., 25 ani, studii 8 clase, recidivist : „Nu m-am gândit înainte, am băut împreună cu ceilalți 20 l de vin... cu civilii cu care lucram la cherestea. Mi-a venit deodată să plec. M-am trezit în discotecă la O... “.

❖ **elemente speculative**

A.P., 20 ani, studii 8 clase, recidivist : „Dacă ești arestat preventiv și evadezi, pedeapsa pentru evadare se contopește. Acest lucru l-am aflat în carantină”.

3.3.4. Revoltele deținuților

Faptul că momentele tensionate sunt relativ rare în așezămintele penitenciare denotă că se fac eforturi pentru a asigura un nivel satisfăcător de condiții materiale și spirituale, care să mențină o pace penitenciară solidă. Cu toate acestea, în masa deținuților se menține o stare cronică de nemulțumire, care poate exploda oricând : atunci ies la suprafață ostilități de mare intensitate, acțiunile sunt greu de anticipat, victimele sunt multiple, iar beneficiile și avantajele lipsesc. În aceste condiții, personalul intervine indiferent de numărul deținuților implicați, pentru a restabili ordinea instituțională.

Presă relatează pe larg evenimentele, deținuții dau declarații și prezintă liste cu revendicări, se anunță ultimatum-uri și de o parte și de alta ajungându-se la un final în care deținuții cedează, de cele mai multe ori. Uneori, dacă presa nu ar fi relatat incidentele produse într-un penitenciar, totul ar fi rămas la nivel local : conștiința destinului comun îi face pe mulți deținuți să se solidarizeze cu cei care au declanșat ostilitățile.

În perioada 1989 – 2008, au avut loc în penitenciarele românești trei revolte de amploare, în 1989, 1997 și 2006. Acestea au fost posibile doar în condițiile sociale determinate de Revoluția din 1989, care au

generat schimbări masive în viața instituțională, în compoziția populației încarcerate, în transparența pentru publicul larg, în numărul actorilor implicați în astfel de situații.

Revolta din 1989 a fost favorizată în oarecare măsură de confuzia și incertitudinea instituțiilor politice și economice, dar și de acumularea în timp a unor probleme, privind condițiile de viață ale deținuților, care au fost exprimate în acest cadru confuz.

La declanșarea ostilităților, un rol important l-a jucat lipsa explicațiilor credibile pe care deținuții le așteptau de la personal privind evenimentele din țară, dar mai ales cererile ultimative formulate de ei. Sistarea difuzării emisiunilor radio și TV, precum și a presei în penitenciare a fost interpretată de către condamnați ca o dovadă a desconsiderării lor ca oameni, iar trecerea la acte de nesupunere nu a întârziat să apară.

Revolta din 1989 a început cu vociferări și regrupări ale deținuților, precum și ieșirea din celule. Apoi, lucrurile au degenerat, au fost ocupate noi spații, s-au luat ostatici din cadrul personalului, au început acțiuni preliminare în vederea evadării, au avut loc altercații cu deținuții care nu participau la revoltă, s-au forțat porțile locurilor de detenție.

Datorită faptului că reprezentanții locali ai noilor autorități nu au rezolvat doleanțele deținuților, coroborat cu acțiunea forțelor de intervenție, deținuții au intrat în camere și situația a revenit la normal.

În unele penitenciare, după ce prima revoltă de amploare a luat sfârșit, s-au mai înregistrat răbufniri la diverse intervale de timp. Acest lucru se explică prin faptul că administrația nu s-a preocupat de consolidarea situației post-revoltă : dialogul cu deținuții s-a redus substanțial, calitatea hranei a scăzut, accesul la cabinetul medical a redevenit dificil.

Revolta din 1997 a făcut parte din rândul acțiunilor de protest, având ca obiective dramatizarea plângerilor și smulgerea de concesiuni de la factorii de decizie.

Revolta a început la Penitenciarul București – Jilava, unde cei 3.500 de deținuți au intrat în greva foamei. Motivele pentru care au recurs la acest gest sunt: nerespectarea drepturilor omului, condițiile de viață și igienă precare, nefiltrarea apei potabile, cenzurarea corespondenței, pedepsele exagerate, nerespectarea condițiilor privind liberarea condiționată, nevoia unui decret de grațiere și amnistie (Gheorghe, F., 2003, p.179).

Revolta s-a extins și în alte penitenciare datorită, în principal, mediatizării acesteia la posturile de televiziune și în presă.

Pentru reușita destinderii, a fost necesară asigurarea câtorva condiții prealabile : creșterea comunicării interpersonale, crearea unei atmosfere de încredere reciprocă, creșterea abilității de a rămâne neutru în anumite situații, aplicarea strategiilor de intervenție.

Pentru a preveni apariția unor noi revolte în așezămintele penitenciare, se recomandă luarea câtorva măsuri :

➤ eliminarea conduitelor și deciziilor arbitrare, deoarece nimic nu poate înfuria mai mult și submina spiritul de dreptate și echitate decât ordinele absurde și excesele nemotivate ale celor de care depind deținuții ;

➤ eliminarea discriminării dintre deținuți, deoarece existența unor drepturi egale pentru toți aduce cu sine o stare de liniște relativă ;

➤ eliminarea ambiguității în probleme semnificative pentru deținuți și aducerea la cunoștință cu mult timp înainte a oricăror schimbări, legate de durata plimbărilor zilnice, orarul cabinetului medical, rotația deținuților pentru sarcinile cotidiene, durata convorbirilor telefonice și intervalul la care se acordă ;

➤ realizarea periodică a unor sondaje de opinie, în legătură cu problemele esențiale pentru deținuți : calitatea hranei, accesibilitatea la îngrijiri medicale, relațiile cu personalul, starea de igienă a spațiilor de detenție, programul activităților recreative și sportive ;

➤ transferarea deținuților care mențin o stare tensionată în colectivele de condamnați, a celor care îi terorizează pe ceilalți ;

➤ stabilirea și respectarea unui program standard pentru activitățile curente : apelul de dimineață și de seară, ieșirea la plimbare sau la activitățile sportive, vizitele, prezentarea la cabinetul medical, plecarea la instanță ;

➤ consultarea periodică a reprezentanților din partea deținuților de către conducerea așezământului de detenție, în legătură cu problemele ivite în spațiul de deținere ;

➤ organizarea timpului deținuților pentru a fi cuprinși în cât mai multe activități educative, sportive și recreative : realizarea unor reviste, scrierea și jucarea unor piese de teatru, participarea la diverse concursuri pe teme de cultură generală, realizarea unor lucrări decorative și de artizanat.

Pe de altă parte , la prevenirea producerii de revolte în mediul penitenciar , pot contribui și următoarele măsuri concrete :

- respectarea programului zilnic al deținuților , pe fiecare secție de deținere ;
- analiza gradului de integrare a deținuților cu grad sporit de risc și al celor vulnerabili în grupul de deținuți;
- eliminarea surselor de frustrare;
- informarea corectă a deținuților cu privire la modificările legislative;
- clarificarea afacerilor judiciare și a transferurilor la alte unități penitenciare;
- asigurarea promptă a asistenței medicale, psihologice și juridice;
- intensificarea legăturilor cu familia deținutului prin mijloacele legale avute la dispoziție, precum și acordare vizitei intime unui număr cât mai mare de deținuți , cu respectarea prevederilor legale.

3.3.5. Suicidul în așezămintele penitenciare

Perioada de detenție este resimțită de aproape fiecare deținut ca un puternic șoc traumatic, mai ales la prima condamnare, din punct de vedere al imaginii de sine, a frustrărilor în plan social și instinctual. Reacția brutală a individului exprimă neputința de a se adapta la situația dată : ultimul eșec al existenței se

transformă în eșecul vieții, fapt ce poate constitui un moment de ruptură, o criză de sens, gestul suicidar nefiind o opțiune, ci mai degrabă negarea totală a posibilității de a alege. Oricum, soluția nu este rațională, deoarece practic nu există situație fără ieșire, limitele omului sănătos psihic fiind infinite.

Organizația Mondială a Sănătății definește **suicidul** ca „ **actul prin care un individ caută să se autodistrugă fizic, cu intenția, mai mult sau mai puțin autentică, de a-și pierde viața, fiind conștient mai mult sau mai puțin de motivele sale**”. (Gheorghe, F., 2003, p.106)

Dicționarul de psihologie socială (1981) precizează: **sinuciderea** este „**actul prin care un individ își provoacă el însuși moartea**”.

Fiind o tulburare a instinctului de conservare, suicidul se prezintă ca o realitate complexă, care se poate manifesta sub diverse forme:

a) *conduite suicidare*, având ca variante suicidul propriu-zis, tentativa suicidară, sindromul presuicidar, ideile suicidare ;

b) *echivalențe suicidare*: autorăniri, anomalii ale conduitei (simularea unei boli, refuzul îngrijirii medicale, abandonarea rolului social, toxicomanii, alcoolism).

În așezămintele penitenciare se manifestă trei forme de suicid :

□ *suicidul emotiv*, rezultat dintr-o mare anxietate, fiind pentru subiect un mijloc de rezolvare a unei emoții puternice (teamă, mânie, tristețe) ;

□ *suicidul pasional*, care este o conduită de disperare, semnificând autodevalorizarea individului, când emoția este prelungită și intelectualizată, angajând întreaga personalitate a subiectului ;

□ *echivalențele suicidare* sunt foarte frecvente, datorită beneficiilor secundare aduse de îngrijirile medicale.

Factorii determinanți ai suicidului sunt :

➤ factori sociologici, explicați printr-o slabă integrare socială, cel în cauză nu se simte bine în colectivul din care face parte ;

➤ factori psihologici, când sinucigașul este foarte exigent cu sine, considerându-se vinovat de multe nereguli de care alții sunt vinovați ; ei fac dreptate punându-și capăt zilelor ;

➤ factori economici.

În așezămintele penitenciare se manifestă două forme de autoagresivitate, asemănătoare suicidului, care au efecte dintre cele mai grave : simularea și automutilarea.

Simularea este o acțiune prin care cineva imită sau își provoacă conștient diferite modificări corporale sau fizice, cu scopul de a obține anumite avantaje.

Automutilarea este o formă violentă de autoagresiune fizică, ce constă într-o rană sau desfigurare deliberată, cu bună știință, făcută de individ asupra propriei persoane, care nu este suficientă pentru a duce la moarte.

Privită ca o conduită agresivă îndreptată împotriva propriului corp, autoagresiunea este susținută de o reducere de grade diferite a instinctului de conservare.

În marea majoritate a cazurilor, provocarea de leziuni propriului corp are un caracter reactiv, expresivitatea având în schimb o intensitate disproporțională față de motivația care în condițiile date nu ar justifica actul. În cazul unei situații care obligă individul la schimbarea relativ brutală a stereotipului de viață, autoagresiunea reușește să suplinească acest deficit și să facă noua stare mai ușor de suportat.

La dificultățile personale ale individului, mediul penitenciar aduce elemente favorizante (izolarea de familie, calitatea precară a relațiilor umane), inerente locurilor de deținere, dar care joacă un rol direct în finalizarea actului suicidal. Ceea ce îi este necesar deținutului cu intenție suicidală este un partener de discuții cu care să analizeze problemele sale, să vadă mai clar locul și rolul său în împrejurarea specifică de viață, un partener care să-l ajute să-și mărească posibilitățile de rezistență în fața greutăților și nu în ultimul rând să găsească noi sensuri ale existenței, atât pe perioada detenției, cât și după aceea.

Prezentul studiu este un pas înainte în ceea ce privește psihologia penitenciară, vizând identificarea resurselor personale și sociale care au un impact puternic asupra factorilor specifici mediului penitenciar, identificând căile prin care deținuții se ajustează la mediul penitenciar în care trebuie să conviețuiască o perioadă de timp; în același timp, se furnizează date concrete care pot sta la baza unui plan specific de intervenție, care să îmbunătățească ajustarea la mediul penitenciar, cu consecințe directe asupra reducerii manifestărilor agresive și a violenței în mediul penitenciar.

OBIECTIVUL CERCETĂRII

Prin programul terapeutic aplicat am urmărit creșterea toleranței la frustrare, reducerea numărului de manifestări violente în penitenciar, furnizarea de informații cu privire la propria personalitate, favorizând procesul de autocunoaștere și autoevaluare, formarea unor deprinderi de gândire rațională în vederea obținerii unor modificări pozitive în structura de personalitate a deținuților cu comportament opoziționist - agresiv. Cercetarea prezentă urmărește să identifice măsura în care acest program este eficient în a reduce manifestările agresive respective în cazul deținuților cu comportament opoziționist - agresiv.

Ipotezele cercetării

1. Deținuții cuprinși în programul terapeutic vor prezenta un nivel mai crescut de deschidere în urma participării la programul terapeutic în comparație cu nivelul lor de deschidere de dinaintea participării la program precum și în comparație cu deținuții ce nu au beneficiat de participarea la un astfel de program.

2. Deținuții cuprinși în programul terapeutic vor prezenta un nivel mai scăzut de psihotism în urma participării la programul terapeutic în comparație cu nivelul lor de psihotism de dinaintea participării la program precum și în comparație cu deținuții ce nu au beneficiat de participarea la un astfel de program.

3. Deținuții cuprinși în programul terapeutic vor prezenta un nivel mai crescut de agreabilitate în urma participării la programul terapeutic în comparație cu nivelul lor de agreabilitate de dinaintea participării la program precum și în comparație cu deținuții ce nu au beneficiat de participarea la un astfel de program.

4. Deținuții cuprinși în programul terapeutic vor prezenta un nivel mai scăzut de criminalitate în urma participării la programul terapeutic în comparație cu nivelul lor de criminalitate de dinaintea participării la program precum și în comparație cu deținuții ce nu au beneficiat de participarea la un astfel de program.

5. Deținuții cuprinși în programul terapeutic vor prezenta un nivel mai crescut de stabilitate emoțională în urma participării la programul terapeutic în comparație cu nivelul lor de stabilitate emoțională de dinaintea participării la program precum și în comparație cu deținuții ce nu au beneficiat de participarea la un astfel de program.

6. Deținuții cuprinși în programul terapeutic vor prezenta un nivel mai scăzut de nevrotism în urma participării la programul terapeutic în comparație cu nivelul lor de nevrotism de dinaintea participării la program precum și în comparație cu deținuții ce nu au beneficiat de participarea la un astfel de program.

7. Deținuții cuprinși în programul terapeutic vor prezenta un nivel mai scăzut de agresivitate în urma participării la programul terapeutic în comparație cu nivelul lor de agresivitate de dinaintea

participării la program precum și în comparație cu deținuții ce nu au beneficiat de participarea la un astfel de program.

8. Deținuții cuprinși în programul terapeutic vor prezenta un nivel mai crescut de asertivitate în urma participării la programul terapeutic în comparație cu nivelul lor de asertivitate de dinaintea participării la program precum și în comparație cu deținuții ce nu au beneficiat de participarea la un astfel de program.

DESIGNUL CERCETĂRII : METODE, INSTRUMENTE, PARTICIPANȚI

I. Participanți:

La prezentul studiu au participat un număr de 64 persoane, din penitenciarele Oradea și Satu Mare, care au fost împărțiți în două loturi, astfel:

1. *lotul experimental* – 31 participanți care au săvârșit infracțiuni violente și abateri disciplinare grave în cursul executării pedepsei privative de libertate și care au participat la programul terapeutic;

2. *lotul de control* – 33 participanți care au săvârșit infracțiuni violente (care nu au săvârșit abateri disciplinare grave în cursul executării pedepsei privative de libertate) și care nu au participat la programul terapeutic.

Utilizând fișa datelor biografice, la nivelul *lotului experimental* am constatat următoarele particularități:

- vârsta medie: 27,37 ani;
- starea civilă: necăsătoriți sau care nu au o parteneră de viață stabilă - 12 subiecți (38,70%), căsătoriți – 4 (12,92%), în concubinaj trăiau 14 (45,16%), unul era divorțat (3,22%);
- nivelul de școlarizare: 12 subiecți au absolvit 8 clase (38,70%), 14 au absolvit 10 clase-școală profesională (45,16%), 4 au absolvit 12 clase (12,92%), iar 1 are studii superioare (3,22%);
- profesia avută / declarată la arestare: 16 subiecți erau fără ocupație (51,61%), 11 erau meseriași sau calificați (35,49%), 3 erau agricultori sau necalificați (9,68%), iar unul era student (3,22%);
- antecedente penale: 9 subiecți nu au antecedente penale (29,04%), 6 au antecedente penale (19,35%), iar 16 sunt recidiviști (51,61%);
- fapta pentru care execută pedepse privative de libertate: 5 deținuți sunt condamnați pentru săvârșirea infracțiunii de omor / complicitate la omor (16,13%), 18 sunt condamnați pentru săvârșirea de tâlhării (58,07%), 3 pentru săvârșirea de violuri (9,68%), 2 pentru săvârșirea de furturi calificate (6,45%), 3 pentru infracțiuni de crimă organizată și terorism (9,67%);
- în funcție de mediul de proveniență: 18 subiecți provin din mediul rural (58,07%), iar 15 provin din mediul urban (41,93%);
- în funcție de situația materială: 3 subiecți au o situație materială bună sau foarte bună (9,68%), 11 au o situație materială medie (35,49%), iar 17 au o situație materială precară (54,83%).

Utilizând fișa datelor biografice, am constatat la nivelul *lotului de control* următoarele particularități:

- vârsta medie: 31,6 ani;
- starea civilă: necăsătoriți sau care nu au o parteneră de viață stabilă - 13 subiecți (39,39%), căsătoriți – 6 (18,18%), în concubinaj trăiau 12 (36,36%), unul era divorțat (3,03%), iar unul era văduv (3,03%) – își ucisese soția;

- nivelul de școlarizare: 16 subiecți au absolvit 8 clase (48,48%), 4 au absolvit 10 clase- școală profesională (12,12%), 11 au absolvit 12 clase (33,33%), iar 2 au studii superioare (6,06%);
- profesia avută / declarată la arestare: 12 subiecți erau fără ocupație (36,36%), 13 erau meseriași sau calificați (39,39%), 4 erau agricultori sau necalificați (12,12%), 3 erau ingineri / subingineri (9,09%), iar unul era operator calculatoare (3,03%);
- antecedente penale: 15 subiecți nu au antecedente penale (45,46%), 9 au antecedente penale (27,27%), iar 9 sunt recidiviști (27,27%);
- fapta pentru care execută pedepse privative de libertate: 14 deținuți sunt condamnați pentru săvârșirea infracțiunii de omor / complicitate la omor (42,42%), 9 sunt condamnați pentru săvârșirea de tâlhării (27,27%), 3 pentru săvârșirea de violuri (9,09%), 4 pentru săvârșirea de furturi calificate (12,12%), 3 pentru infracțiuni de crimă organizată și terorism (9,09%);
- în funcție de mediul de proveniență: 18 subiecți provin din mediul rural (54,54%), iar 15 provin din mediul urban (45,46%);
- în funcție de situația materială: 10 subiecți au o situație materială bună sau foarte bună (30,31%), 12 au o situație materială medie (36,36%), iar 11 au o situație materială precară (33,33%).

Un număr de 6 persoane au fost excluse din lotul experimental, ca urmare a răspunsurilor aleatoare și a tendinței accentuate a răspunsurilor spre dezirabilitatea socială. Alți 2 subiecți (din lotul experimental) au fost eliminați datorită manifestărilor agresive deosebit de violente pe care le-au avut în timpul executării pedepsei privative de libertate, pe parcursul participării la programul terapeutic. Efectivul lotului de control a suferit și el modificări minore, în sensul că 4 deținuți au fost transferați / puși în libertate în perioada realizării studiului.

II. Instrumente utilizate: pentru testarea / retestarea participanților la programul terapeutic și a celor din grupul de control, am utilizat următoarele instrumente:

1. Scalele Eysenck pentru adulți – Adult EPQ-R, forma revizuită - își propune să măsoare principalele dimensiuni ale personalității care au reieșit din studii observaționale, din investigații experimentale, experimente psiho-fiziologice și analize bio-chimice.

Chestionarul cuprinde 106 itemi cu răspuns binar (Da/Nu), distribuiți în scalele Psihotism (P), Extraversie (E), Nevrotism (N), scala de control Minciuna (L) și subclasele de Adicție (A) și Criminalitate (C).

Pentru adaptarea EPQ-R în România s-a folosit forma finală a chestionarului, așa cum a fost publicată de autor. Chestionarul, după cum s-a menționat, are un total de 106 itemi. Chestionarul EPQ-R a fost creat și publicat original în limba engleză. Traducerea din engleză s-a realizat în mai mulți pași. În conformitate cu recomandările autorilor și ale editorului, chestionarul nu a fost tradus prin retroversiuni consecutive, cum se recomandă deseori, ci prin apelul la experți. Traducerea primară a fost realizată de un

grup de trei psihologi, Horia Pitatiu, Dragoș Iliescu și Cosmin Peleașă. Această traducere nu a fost realizată pe itemi ordonați în conformitate cu chestionarul original, ci pe categorii de itemi, în conformitate cu gruparea lor pe scale. Itemii au fost extrași din chestionar și grupați în categorii, în conformitate cu scala căreia îi aparțineau. Apoi, itemii au fost traduși în contextul respectivei scale, în mod independent de cei trei traducători menționați. Aceste traduceri primare au fost comparate și itemii pentru care nu a existat un consens evident au fost supuși unui proces de negociere. A fost reținută traducerea asupra căreia toți trei psihologii menționați au căzut de acord. Un număr de 51 de itemi (31.88%) din cei 160 traduși, adică 37 de itemi (34.91%) din EPQ-R au fost în situația de a fi supuși acestei negocieri.

Într-o fază ulterioară, itemii traduși au fost examinați de un grup panel de șase psihologi familiarizați cu teoria lui Eysenck și cu formele anterioare ale chestionarului (EPI, EPQ) și au fost făcute comentarii cu privire la formulările itemilor în limba română. Sugestiile astfel făcute au fost atât de natură lingvistică, cât și de natură conceptuală. Un număr de 19 itemi au fost astfel modificați.

În cele din urmă, în a treia fază, itemii au fost supuși unei retroversiuni, adică au fost traduși din nou din română în engleză și a fost examinată concordanța lor cu versiunea originală. Nici o modificare suplimentară nu a fost necesară. Forma obținută în urma acestui proces este forma finală a chestionarului EPQ-R, utilizată în România.

Eșantionul normativ românesc nu are o structură care să fie similară cu structura eșantionului normativ britanic. Acest lucru se datorează mai multor motive. Pe de o parte, structura eșantionului normativ britanic este o structură neechilibrată: autorul a cules date din surse destul de variate și, deși s-a asigurat că sunt reprezentate în eșantion persoane de ambele sexe și de vârste cât mai variate, nu s-a preocupat de echilibrarea procentelor astfel reprezentate. Distribuția eșantionului normativ britanic este de aceea inegală în ceea ce privește femeile și bărbații, precum și în ceea ce privește diversele categorii de vârstă. Spre deosebire de această abordare, eșantionul normativ românesc este un eșantion pentru care s-au depus eforturi deosebite în echilibrarea distribuției anumitor variabile.

Eșantionul normativ românesc se deosebește de cel britanic și prin amploarea vârstelor cuprinse. Eșantionul britanic conține un număr mic de persoane în categoriile de vârstă 70-79 ani și 80 ani și peste. În România nu au putut fi culese suficiente date de la persoane din aceste două categorii de vârstă, subeșantioanele respective ar fi fost prea reduse, iar pentru acest motiv au fost excluse complet din analiză. În plus, eșantionul normativ britanic nu conține date pentru vârste mai reduse de 16 ani. În România variantele anterioare ale EPQ-R, au fost utilizate în practică extensiv și pentru categorii de vârstă mai reduse. Din acest motiv au fost culese în mod experimental și date pentru categoria de vârstă 12-15 ani. Cercetările ulterioare au demonstrat că varianta ultimă a chestionarului, adică EPQ-R, este potrivită pentru a fi utilizată și cu aceste categorii de vârstă, deci pentru munca psihologilor cu adolescenții.

Eșantionul normativ românesc a fost izolat prin extracție aleatoare dintr-o bază de date mai voluminoasă, de 3741 de subiecți. Volumul eșantionului normativ românesc este de 2600 de participanți. Dintre aceștia, 1300 sunt de sex feminin și 1300 de sex masculin. Distribuția pe vârstă nu este perfect

echilibrată, însă este suficient de ponderată pentru a putea fi considerată coerentă. S-a încercat reținerea unui număr de 250 de femei și 250 de bărbați pentru fiecare categorie de vârstă, însă în cazul persoanelor din categoria 40-49 de ani nu s-au putut culege date decât de la 400 de subiecți (200 de femei și 200 de bărbați), pentru categoria 50-59 ani au fost incluși doar 300 de subiecți (150 de femei și 150 de bărbați), iar pentru categoria 60-69 ani doar 200 de subiecți (100 de femei și 100 de bărbați). De asemenea, eșantionul experimental de adolescenți cuprinși între 12 și 15 ani nu conține decât 200 de subiecți (100 de fete și 100 de băieți).

Pot fi observate unele diferențe culturale, așa cum era de așteptat, între scorurile medii calculate pe scalele EPQ-R în România și Marea Britanic. Astfel, pentru bărbați scorurile la scalele Psihotism (P), Extraversie (E) și Nevrotism (N) sunt mai mari, iar scorurile la scala Minciună (L) sunt chiar mult mai mari decât este cazul pentru eșantionul britanic.

Considerăm așadar că versiunea românească a EPQ-R confirmă echivalența cu versiunea originală a chestionarului, capturând în același timp foarte bine diferențele culturale existente între cele două țări, infirmând posibilitatea utilizării etaloanelor originale și confirmând necesitatea creionării unor etaloane specializate pe cultura românească.

Infraționalitatea și dependența de droguri și alcool sunt două arii ale comportamentului uman strâns legate de personalitate. Pentru că aceste două domenii trec dincolo de semnificația scalelor principale ale EPQ-R, au fost construite scalele speciale C și A. Acestea au fost generate pe baze empirice, combinând itemii mai multor scale principale ale EPQ-R, care au corelat puternic cu aceste tipuri de comportamente. Cele două scale speciale sunt de o evidentă utilitate în probleme practice de diagnosticare, prevenție și selecție, legate de cele două zone specifice.

Dat fiind faptul, recunoscut unanim de comunitatea științifică, că infractorii diferă de normalitate la toate cele trei scale principale de personalitate descrise de EPQ-R, autorii au considerat că ar fi oportună construirea unei scale care să discrimineze cât mai coerent între două grupuri. Scala **Criminalitate** a fost construită prin combinarea itemilor celor mai importanți pentru diagnosticul infraționalității, extrași din cele trei scale principale de personalitate.

Această cercetare a fost realizată cu succes (Eysenck & Eysenck, 1971), iar scala C (Criminalitate, „*Criminality*”), care a rezultat din acest demers, a avut caracteristici bune de discriminare între infractori și noninfractori. Scala a fost îmbunătățită atunci când s-a realizat revizia EPQ-R și a fost inclusă în această ultimă formă a chestionarului.

Caracteristicile scalei de Criminalitate din EPQ-R au fost examinate în România nu doar pe marginea eșantionului normativ, care a pus la dispoziția cercetătorilor și practicienilor norme pentru această scală, ci de asemenea pe marginea unor eșantioane specializate, de deținuți condamnați pentru diverse infracțiuni și aflați la momentul aplicării chestionarului în stare de detenție.

În cazul grupului de deținuți, scala de Criminalitate nu este singura care demonstrează o modificare față de eșantionul normativ. Deși este de așteptat ca celelalte scale ale testului să se modifice mult mai

puțin decât scala de Criminalitate, este totuși natural să observăm schimbări și pentru celelalte scale ale chestionarului.

Se poate observa că scala Extraversie (E) rămâne la un nivel practic neschimbat, modificându-se doar de la 15.37 în cazul eșantionului normativ, la 15.25 pentru eșantionul specializat. Psihotismul crește de la 7.93 în eșantionul normativ la 8.88 în cazul eșantionului de deținuți. Nevrotismul crește semnificativ de la 11.75 în cazul eșantionului normativ la 15.13 în cazul deținuților. Iar scala Minciună (L) scade ușor, de la 11.61 în cazul normelor la 10.75 în cazul eșantionului de deținuți.

Am utilizat în studiul nostru scalele nevrotism, psihotism și criminalitate.

2. Scala Analiza Afirmării Personale - Personal Assertion Analysis (PAA), realizat de Hedlund, B.L. și Lindquist, C.U., (1984) – este un instrument care cuprinde 30 de itemi, proiectat pentru a evidenția comportamentul pasiv, agresiv și asertiv și pentru a identifica nevoia unui subiect de a participa la un training de dezvoltare a asertivității. PAA le cere respondenților să descrie ceea ce fac în realitate și nu ceea ce știu să facă. Inițial s-a pornit de la 87 de itemi adunați dintr-o serie de inventare ale asertivității; pe baza analizei factoriale PAA a ajuns la 30 de itemi și 3 factori, fiecare factor cuprinzând câte 10 itemi. Cei trei factori sunt: pasivitatea (itemii 3, 6, 11, 13, 16, 21, 25, 26, 27, 29), agresivitatea (itemii 5, 7, 10, 12, 15, 17, 22, 23, 24, 30) și asertivitatea (itemii 1, 2, 4, 8, 9, 14, 18, 19, 20, 28).

Cotare: Itemii individuali se adună pentru fiecare subscală; un scor ridicat indică prezența aceluși tip de comportament. Scorurile pentru fiecare subscală variază între 10 și 40.

Validitate: PAA demonstrează un grad bun de validitate de construct. Subscalele PAA corelează în direcțiile prezise cu unele măsurători cu care ar trebui să coreleze, inclusiv un număr de teste de personalitate pentru asertivitate și agresivitate, autocaracterizări și caracterizări ale colegilor. În cazul răspunsurilor la PAA a fost remarcat un efect redus al dezirabilității sociale (Corcoran & Fisher, 2000).

În prezentul studiu am utilizat scalele agresivitate și asertivitate.

3. Inventarul de personalitate DECAS dezvoltat de Florin Sava (2008) - măsoară personalitatea descrisă din perspectiva celei mai cunoscute teoretizări - modelul Big-Five. Scala cuprinde 95 itemi, distribuiți în cinci scale de conținut (deschidere - D, extraversiune - E, conștiinciozitate - C, agreabilitate - A și stabilitate emoțională - S) corespunzătoare modelului Big - Five și trei scale filtru (dezirabilitatea socială / minciună - SD; răspunsuri date la întâmplare - RD și răspunsuri aprobatoare - AP) care au scop de validare a datelor.

Majoritatea probelor de personalitate posedă un neajuns major, acela al timpului ridicat necesar aplicării unui test. Astfel, probe celebre precum CPI-434 și chiar CPI-260, NEO PI-R, conțin un număr foarte mare de itemi, ceea ce presupune un timp de aplicare ce poate merge până la o oră. În schimb, Inventarul de Personalitate DECAS a fost construit ca o probă de personalitate scurtă, constituită din 95 de afirmații ce necesită răspunsuri de tip Adevărat/Fals, cu o durată medie de aplicare de 15 minute.

În ceea ce privește dimensiunea **Deschidere** (D), Costa și McCrae (1992) subliniază ca fiind centrale aspectele legate de deschiderea la experiență. Saucier (1992) prezintă date empirice care converg spre susținerea ambelor direcții, ce vizează atât preocupările intelectuale (ex.: persoane introspective, inteligente, rafinate, preocupate de probleme filozofice), cât și creativitatea și non-conformismul (rebel, artist, creativ, neconvențional, pieferință pentru varietate). Saucier (1992) sugerează însă că cele două aspecte pot fi integrate unui concept mai larg, denumit imaginație. De aceea, Saucier propune termenul de imaginație sau cel de originalitate ca fiind cel mai potrivit pentru a descrie această dimensiune de personalitate.

Agreabilitatea este probabil factorul de personalitate din modelul Big-Five cu cel mai mare impact asupra calității relațiilor interpersonale. Între aspectele centrale ale agreabilității întâlnim încrederea în ceilalți și orientarea spre cooperare.

Stabilitatea emoțională este una dintre cele mai întâlnite dimensiuni măsurate prin testele de personalitate, arătând firea puternică (lipsită de negativism și temeri) și abordarea calmă și rațională a problemelor (fără încordare și tensiune).

În cadrul raportului standard generat de calculator sunt prezentate detaliat toate cele zece combinații posibile amintite anterior cu tipologiile aferente. Ceea ce trebuie reținut este faptul că o interpretare care ține cont de analiza simultană a cel puțin doi factori oferă o descriere mai exactă a personalității decât fiecare factor în parte.

Inventarul de Personalitate DECAS este un instrument foarte util, dar în același timp are o mare validitate și fidelitate, fiind reprezentativ pentru populația românească.

Pentru confirmarea acestor aspecte, a fost realizat de către Sava și Iliescu (2008) un studiu de validare concurentă ce urmărește stabilirea gradului de legătură dintre patru probe care reflectă modelul Big-Five. Testele aplicate au fost: Chestionarul BFQ-2 dezvoltat de Caprara, Barbaranelli, Borgogni și Perugini (1993); Lista de 100 de afirmații scurte din IPIP (Goldberg, 1999); Chestionarul Nonverbal de Personalitate FF-NPQ realizat de Paunonen, Jackson și Ashton (2004) și Inventarul de Personalitate DECAS.

De la un număr de 185 de persoane s-au colectat date complete pentru toate cele patru probe utilizate. Metoda statistică folosită a fost analiza factorială confirmatorie. S-a relevat faptul că cele patru probe nu converg în cei cinci factori așteptați, iar o analiză secundară de tip factorial explorator a evidențiat existența unui al șaselea factor constituit exclusiv din scale FF-NPQ. De asemenea, din analiza matricei de corelații dintre scale, a rezultat faptul că scalele FF-NPQ, cu excepția Extraversiunii, par mai puțin potrivite pentru a fi interpretate în termenii clasici ai dimensiunilor din modelul Big-Five. În consecință, vom prezenta detaliat rezultatele obținute într-o analiză factorială exploratorie, luând în calcul doar trei dintre probe: BFQ-2, IPIP Goldberg și DECAS.

O dovadă suplimentară a validității concurente a probei DECAS este oferită de corelația existentă între proba DECAS și NEO PI-R (Sava, 2008), cea din urmă fiind cea mai cunoscută probă care măsoară personalitatea după modelul celor cinci factori.

Datele reproduc foarte bine așteptările avute. Astfel între toate scalele omonime există corelații semnificative statistic care variază în valori absolute între .57 (între DECAS A și NEO PI-R A) și .81 (între DECAS E și NEO PI-R E). Mai mult, o serie de mici corelații secundare par a reproduce relațiile dintre cele două scale. Astfel D DECAS corelează cu E DECAS ($r = .23$) sau cu E NEO PI-R ($r = .40$), însă o asemenea legătură se găsește între D NEO PI-R și E NEO PI-R ($r = .39$). În mod similar, s-au obținut corelații negative între scalele A și N ($r = -.24$ între A NEO PI-R și N NEO PI-R, respectiv $r = -.34$, pentru relația dintre A DECAS și N NEO PI-R).

Din cele prezentate rezultă o bună validitate concurentă a probei DECAS, aceasta fiind o dovadă importantă a faptului că scalele prezentate reflectă eficient cele cinci dimensiuni fundamentale Big-Five.

Inventarul de Personalitate DECAS a fost conceput în ideea de a avea o structură factorială în cinci factori. Studiul realizat de Sava (2008) a relevat o asemenea structură factorială, cu precizarea că analiza s-a făcut la nivel de pachete de itemi (în engleză „item parcels”) și nu la nivelul direct al itemilor, deoarece prima soluție este mai potrivită din perspectiva proprietăților psihometrice relevate pentru analiza itemilor dihotomici (Sava, 2004). Fiecare pachet de itemi înseamnă, de fapt, o subscală alcătuită prin însumarea a trei itemi similari ca și conținut, scorul unui pachet variind între 0 și 3 puncte. Prin urmare, în analiza factorială descrisă mai jos au fost incluse 30 de pachete de itemi care ar trebui să fie saturate în cinci factori distincți.

Inventarul de Personalitate DECAS a fost etalonat pe baza unui studiu efectuat pe un eșantion național reprezentativ de 1264 de persoane, împărțite în mod proporțional cu frecvența din cadrul populației după criteriile: gen (bărbați vs. femei); vârstă (16-25 ani; 26-40 ani; 41-60 ani), regiuni istorice (Banat, București, Crișana-Maramureș, Dobrogea, Moldova, Muntenia, Oltenia și Transilvania) și zone de rezidență (urban vs. rural). De asemenea, ținând cont de publicul țintă DECAS, proba a fost aplicată doar persoanelor cu vârsta cuprinsă între 16 și 60 de ani, având cel puțin zece clase absolvite.

Procedura de eșantionare de tip multifazic, probabilistic, având ca ultimă etapă o eșantionare aleatoare sistematică, a fost concepută și implementată de două companii de sondare a opiniei publice la cererea producătorului acestei probe.

Rezultatele obținute din analiza a 1264 de persoane sprijină soluția factorială cu cinci factori, nu mai puțin de 29 dintre cele 30 de pachete de itemi fiind saturate exact în factorii despre care se aștepta să existe corelații. Lipsa unei saturații clare și consistente pentru pachetul de itemi C3 poate sugera ideea necesității îmbunătățirii punctuale a probei DECAS pentru viitor, prin înlocuirea a 1-2 itemi din scala de Conștiințiozitate.

În studiul efectuat am utilizat dimensiunile Deschidere (D), Agreabilitate (A) și Stabilitate emoțională (S).

II. Procedură :

Într-o primă etapă s-a realizat evaluarea inițială a variabilelor dependente vizate cu ajutorul instrumentelor prezentate. Astfel, participanții au fost instruiți în ceea ce privește modalitatea de completare a chestionarelor, fiind îndemnați să răspundă cât mai sincer la fiecare întrebare/afirmație prezentată în scala respectivă, ținând cont de faptul că nu există răspunsuri bune sau rele, afirmații corecte sau greșite. Chestionarele au fost aplicate prin metoda creion – hârtie, în grupuri mici. Înainte de completarea fiecărui chestionar, au fost prezentate instrucțiunile generale; în momentul în care au intervenit neclarități, acestea au fost clarificate pe loc. În acest context s-a precizat faptul că răspunsurile pe care le vor da sunt confidențiale și nu vor afecta în nici un fel executarea pedepsei privative de libertate, rezultatele evaluării vor fi folosite doar în scop științific și că se pot retrage oricând doresc. Nu s-a trecut numele participanților pe chestionare, ci doar inițiale. Procedura este aplicată conform normelor etice, beneficiind de acordul persoanelor private de libertate și al administrației locului de deținere. În scopul stimulării pentru participarea la programul terapeutic, au fost informați cu privire la recompensele acordate în cazul participării și finalizării acestuia (suplimentarea dreptului la vizită și/sau pachete, ridicarea unor măsuri disciplinare aplicate anterior, explicarea detaliată a rezultatelor obținute în urma evaluării).

Ulterior s-a realizat intervenția terapeutică prin „Programul terapeutic de diminuare a comportamentului agresiv” (D.C.A.), prezentat la începutul acestui capitol. Astfel, participanții la studiu au fost împărțiți în 3 grupuri mici (10-15 persoane), în cadrul lotului experimental și în 3 grupuri mici (10-15 persoane), în cadrul lotului de control. În cadrul ședințelor numărul a fost relativ egal, ținând cont de modificările datorate transferării unor subiecți la diferite penitenciare sau de prezentarea la diferite instanțe de judecată.

Am recurs la împărțirea participanților în grupuri mici, de 10-15 persoane, datorită avantajelor pe care le oferă lucrul cu această categorie, a importanței climatului socio-afectiv, după cum urmează:

- o bună percepție și cunoaștere reciprocă a membrilor grupului;
- posibilitatea comunicării directe cu ceilalți;
- relații afective comune (simpatie sau atracție);
- viteză de comunicare și integritatea informațiilor ridicate;
- probabilitate redusă de formare a subgrupurilor și de existență paralelă a liderului formal și informal;
- urmărirea unor scopuri comune, având o puternică rezistență la influențele din afară.

Ședințele de lucru s-au desfășurat bisăptămânal, cu o durată de 1 oră, pe parcursul a 7 săptămâni. La începutul programului au fost prezentate scopul/rațiunea acestuia, regulile de funcționare ale acestuia, au fost formulate obiective personale, motivele declarate și aspirațiile fiecărui participant la program, s-a făcut o familiarizare cu grupul. Ulterior s-au discutat diferite aspecte, conform tematicii stabilite pentru fiecare ședință.

În cadrul ședințelor 12 și 13 au fost reaplicate chestionarele lotului experimental pentru măsurarea variabilelor dependente vizate (într-o manieră similară cu cea prezentată în faza inițială a evaluării). La sfârșitul programului s-au purtat discuții de grup cu privire la progresele făcute în scăderea agresivității și despre utilitatea desfășurării acestuia. S-au prezentat situații semnificative din viața personală a fiecăruia, precum și aspecte concrete care au intervenit din momentul participării la program (evitarea unor certuri, autoagresiuni, altercații cu alți deținuți, respectarea mai strictă a programului zilnic, nesăvârșirea de abateri disciplinare etc).

Lotului de control i s-au aplicat chestionarele în aceeași perioadă în care s-au aplicat și lotului experimental, la începutul și la finalul desfășurării programului terapeutic. Asupra lotului de control nu s-a desfășurat nici un fel de intervenție. Prelucrarea datelor s-a realizat cu ajutorul programului statistic SPSS versiunea 15.0.

Programul terapeutic utilizat are o serie de avantaje: economia de timp și bani, prezența factorilor dinamicilor de grup care pot facilita schimbarea (disputele, comentariile membrilor în grup-ului), desecretizarea, recunoașterea implicită a existenței unei probleme, posibilitatea de confruntare cu emoțiile neexprimate, precum și șansa de a practica noi modele comportamentale și de a verifica noi atitudini într-un mediu controlat. Totuși, un comportament eficient în cadrul grupului nu reprezintă o garanție a unor rate de recidivă scăzute (Seto & Barbaree, 1999).

Programul terapeutic de grup tinde să aibă următoarele caracteristici: instalează un simț al speranței la nivelul membrilor, sunt bine organizate, caracterizate de coeziune și expresivitate emoțională, există la nivelul lor libertate de acțiune și de exprimare a emoțiilor, în cadrul interacțiunilor sunt promovate respectul, suportul, auto-dezvăluirea, acceptarea necondiționată, întăririle pozitive, umorul, iar liderii sunt suportivi.

PRINCIPALELE REZULTATE ȘI INTERPRETAREA LOR

Studiul penitenciarului ca mediu se concentrează pe înțelegerea vieții în penitenciar și în particular, pe stresul deținuților care întâmpină dificultăți în ceea ce privește supraviețuirea în penitenciar: în timp ce unii deținuți se adaptează cu ușurință și seninătate la provocările mediului penitenciar, alții suportă o luptă vizibilă pe durata deținerii. Aceste situații sunt de interes pentru noi pentru că ne oferă perspective diferite asupra atributelor penitenciarului și asupra nevoilor deținuților. Datele cunoscute arată că problemele de ajustare în penitenciar nu sunt nici rare și nici limitate la grupuri extreme de persoane vulnerabile. Deși stresul se intersectează cu vulnerabilitatea, multe din crizele, disperarea și suferința deținuților pot fi evitate. Deținuți aparent similari supraviețuiesc în același cadru, deținuți ce supraviețuiesc într-un cadru, se prăbușesc în altul, situații care sunt stresante pentru unii deținuți nu au nici un impact asupra altora.

Prezentul studiu este un pas înainte în ceea ce privește psihologia penitenciară, vizând identificarea resurselor personale și sociale care au un impact puternic asupra factorilor specifici mediului penitenciar, identificând căi prin care deținuții se ajustează la mediul penitenciar în care trebuie să conviețuiască o perioadă de timp; în același timp, se furnizează date concrete care pot sta la baza unui plan specific de intervenție, care să îmbunătățească ajustarea la mediul penitenciar, cu consecințe directe asupra reducerii manifestărilor agresive și a violenței în mediul penitenciar.

Tendențele agresive au la bază o toleranță scăzută la frustrare, o stimă de sine scăzută, supercompensată prin impulsivitate și agresivitate, modele de gândire negativă, teamă de implicare în relații afective. Pentru diminuarea acestor comportamente agresive, se poate folosi un program constituit în manieră cognitiv-comportamentală, aplicabil unui grup de deținuți care au un nivel al agresivității ridicat și care sunt condamnați pentru infracțiuni comise cu violență (viol, tâlhărie, vătămare corporală, omor etc.) sau care au săvârșit abateri disciplinare în cursul executării pedepsei privative de libertate.

Programul terapeutic se bazează pe premisa conform căreia majoritatea trăirilor afective negative sunt generate de o percepție distorsionată a informațiilor care parvin individului, accentuându-le caracterul negativ. Tiparul care stă la baza intervenției de grup este chiar **conexiunea dintre sentimente – gânduri – acțiuni – consecințe**, ciclul care se poate relua, iar în lipsa unei corecții poate angrena cu sine efecte dintre cele mai ample și mai grave.

Prezentul studiu investighează problematica ajustării comportamentului persoanelor private de libertate la mediul penitenciar din perspectiva resurselor personale și a suportului social, a factorilor de mediu, a procesului de evaluare cognitivă, a interrelațiilor dintre variabile și identificarea cauzelor care duc la o creștere / diminuare a manifestărilor agresive și a actelor violente pe timpul executării pedepsei privative de libertate prin aplicarea „**Programului terapeutic de diminuare a comportamentului agresiv**” (D.C.A.).

7.1. Analiza cantitativă

În studiul prezent ne-am propus să investigăm eficiența unui program terapeutic realizat asupra unui lot de participanți, care sunt deținuți în penitenciarele Oradea și Satu Mare. Aceste persoane au fost condamnate pentru infracțiuni comise cu violență (omor, tâlhărie) sau care au săvârșit abateri disciplinare în cursul executării pedepsei privative de libertate.

Astfel, ne-am propus să intervenim asupra unui set de variabile care au fost identificate ca fiind de importanță majoră în cazul deținuților ce prezintă un nivel crescut de agresivitate (sub toate formele sale) și comportament antisocial în general. Am presupus că participarea la acest program va duce la reducerea elementelor implicate în declanșarea comportamentului agresiv și va determina o creștere a elementelor ce împiedică declanșarea acestuia. Am realizat acest lucru prin a efectua o serie de măsurători asupra variabilelor vizate înainte și după participarea la programul terapeutic. De asemenea, rezultatele acestor participanți au fost comparate cu cele ale unui lot de control alcătuit dintr-un eșantion de deținuți cu caracteristici similare celor din lotul experimental.

Într-o primă etapă am analizat eficiența programului terapeutic asupra nivelului de deschidere a participanților. Rezultatele obținute indică faptul că există diferențe semnificative între participanți în ceea ce privește momentul evaluării nivelului deschiderii ($F_{1,58} = 14,87$; $p < 0,01$). Astfel, se constată că în cazul participanților la programul terapeutic nivelul deschiderii crește (de la 50,66 la 53,36) în timp ce nivelul acestei variabile rămâne aproximativ neschimbat în cazul lotului de control (de la 56,60 la 56,20).

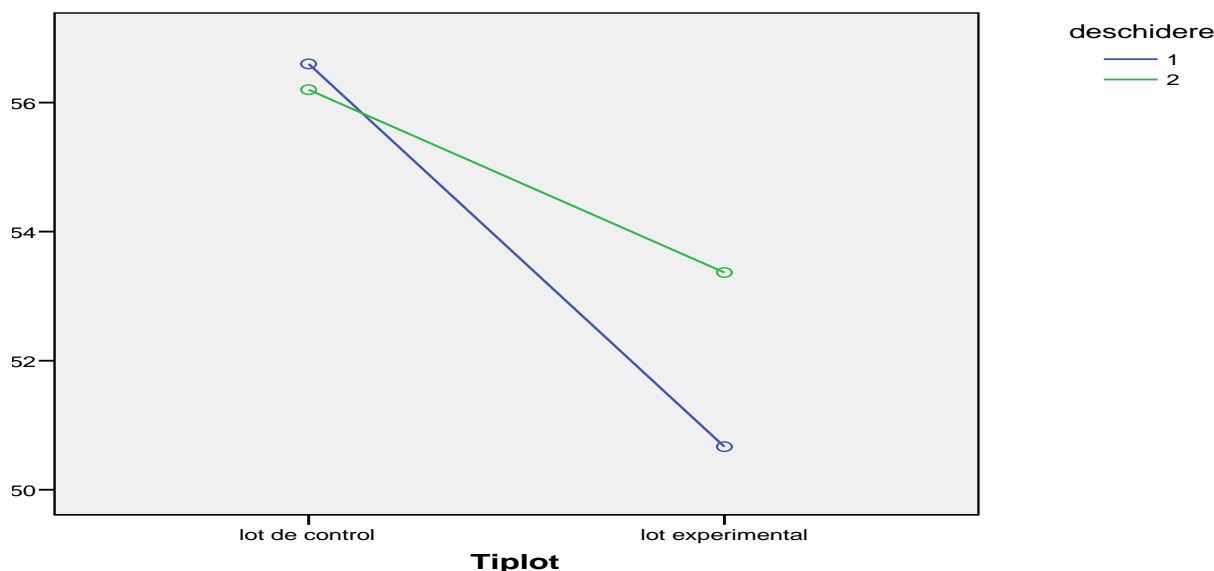

Figura nr. 7.1.1. Reprezentarea grafică a mediilor scorurilor obținute de eșantioanele de participanți la variabila deschidere.

În continuare am urmărit eficiența programului de intervenție asupra nivelului de psihotism al participanților. Rezultatele obținute indică faptul că nu există diferențe semnificative statistice între participanți în ceea ce privește momentul evaluării nivelului psihotismului ($F_{1,58} = 3,32$; $p < 0,05$). Totuși având în vedere faptul că pragul de semnificație este foarte apropiat de cel critic putem vorbi despre o

tendință. Astfel, putem afirma că în cazul participanților la programul terapeutic există o tendință de descreștere a nivelului psihotismului (de la 12,16 la 10,86) în timp ce nivelul acestei variabile rămâne aproximativ neschimbat în cazul lotului de control (de la 13,06 la 13,26).

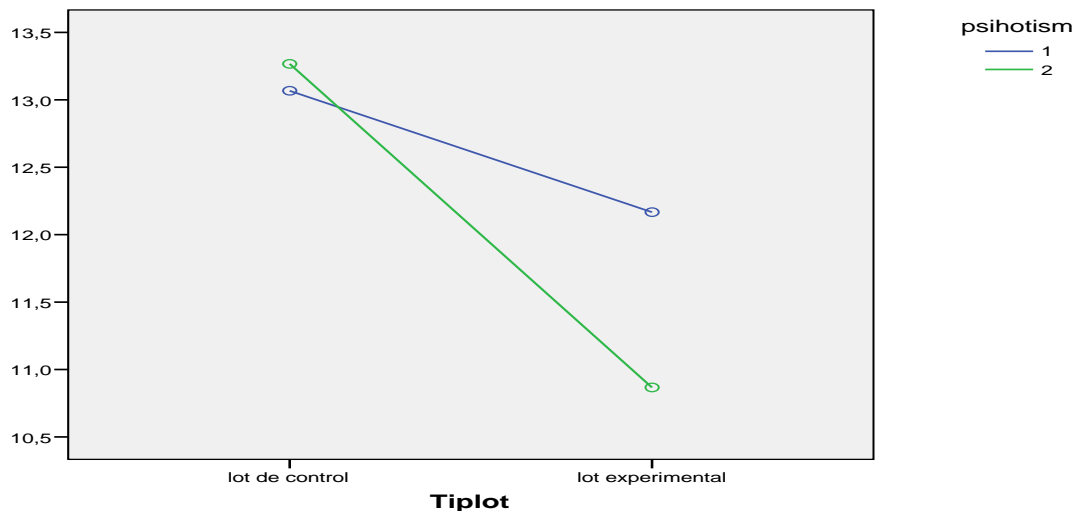

Figura nr. 7.1.2. Reprezentarea grafică a mediilor scorurilor obținute de eşantioanele de participanți la variabila psihotism.

În ceea ce privește eficiența programului de intervenție asupra nivelului de agreabilitate, rezultatele indică faptul că există diferențe semnificative statistic între participanți în ceea ce privește momentul evaluării nivelului agreabilității ($F_{1,58} = 11,54$; $p < 0,01$). Aceste diferențe, în sensul creșterii nivelului agreabilității, se constată atât în cazul celor care au participat la programul de intervenție (de la 48 la 49,13) cât și în cazul celor care nu au participat la acesta (de la 54,70 la 55,10).

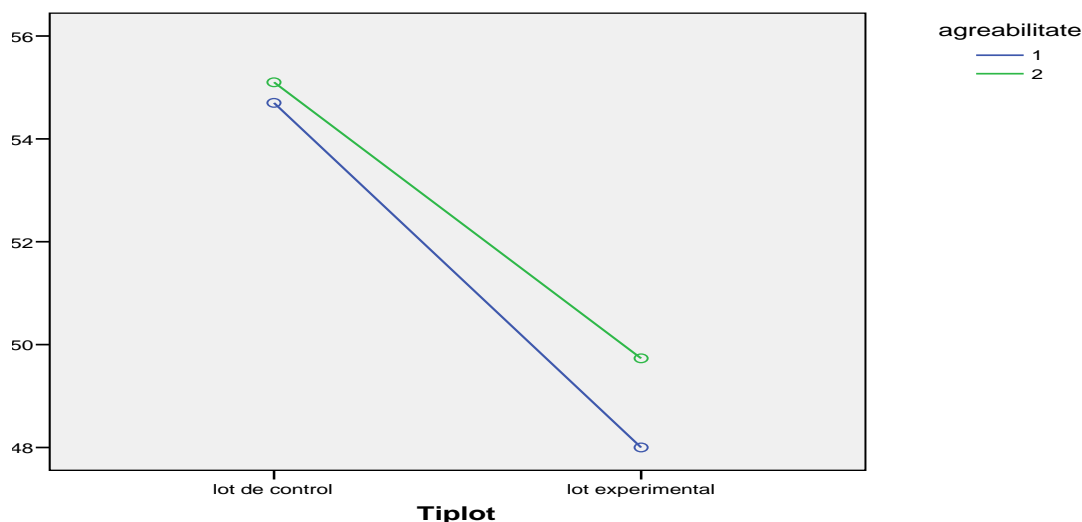

Figura nr. 7.1.3. Reprezentarea grafică a mediilor scorurilor obținute de eşantioanele de participanți la variabila agreabilitate.

Următoarea investigație a fost asupra eficienței programului de intervenție asupra nivelului de criminalitate a participanților. Rezultatele sugerează faptul că există diferențe semnificative statistic între participanți în ceea ce privește momentul evaluării nivelului criminalității ($F_{1,58} = 15,62$; $p < 0,01$) indiferent de participarea la programul terapeutic. Aceste diferențe, în sensul scăderii nivelului criminalității, se

constată atât în cazul celor care au participat la programul de intervenție (de la 16,43 la 15,23) cât și în cazul lotului de control (de la 16,36 la 15,46).

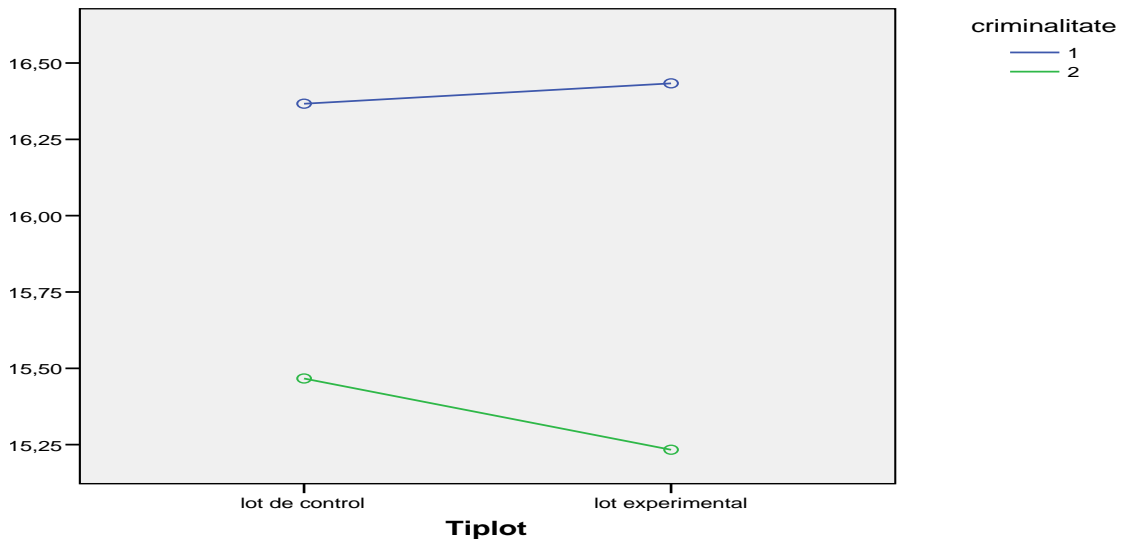

Figura nr. 7.1.4. Reprezentarea grafică a mediilor scorurilor obținute de eșantioanele de participanți la variabila criminalitate.

În continuare am urmărit eficiența programului de intervenție asupra nivelului de stabilitate emoțională. Rezultatele sugerează faptul că există diferențe semnificative statistic între participanți în ceea ce privește momentul evaluării nivelului stabilității emoționale ($F_{1,58} = 20,04$; $p < 0,01$). Aceste diferențe, în sensul creșterii nivelului stabilității emoționale, se constată doar în cazul celor care au participat la programul de intervenție (de la 42,16 la 44,86). În cazul lotului de control rezultatele dintre cele două evaluări sunt aproximativ identice (51,10 la prima evaluare și 51,16 la a doua evaluare).

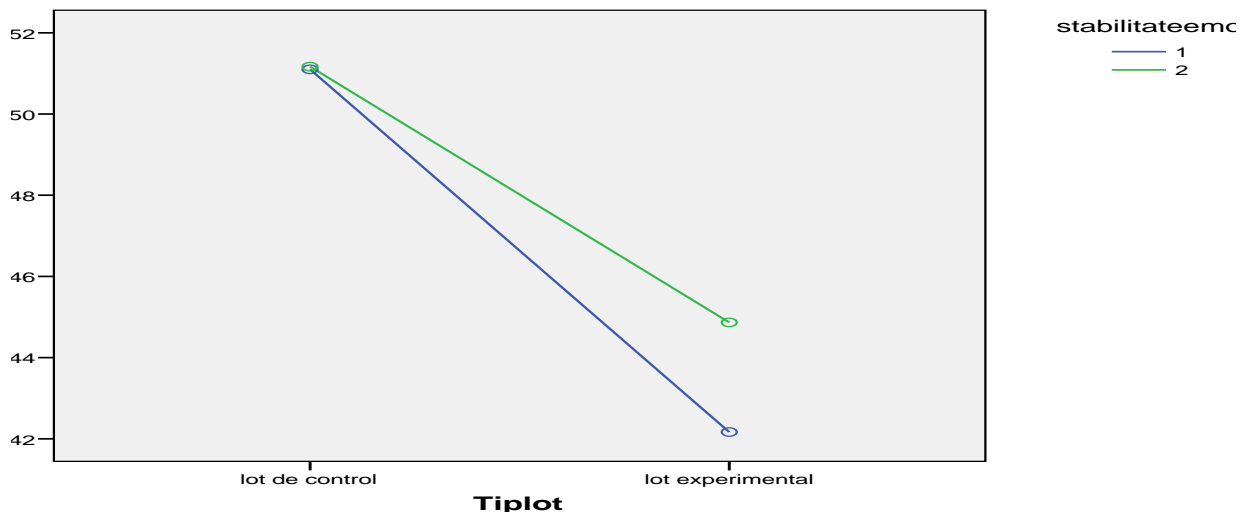

Figura nr. 7.1.5. Reprezentarea grafică a mediilor scorurilor obținute de eșantioanele de participanți la variabila stabilitate emoțională.

Următoarea variabilă dependentă investigată a fost gradul de nevrotism. Astfel, am dorit să evidențiem influența programului terapeutic asupra nivelului de nevrotism al participanților. Rezultatele

sugerează faptul că nu există diferențe semnificative statistice între participanți în ceea ce privește momentul evaluării nivelului nevrotismului al acestora ($F_{1,58} = 0,66$; NS).

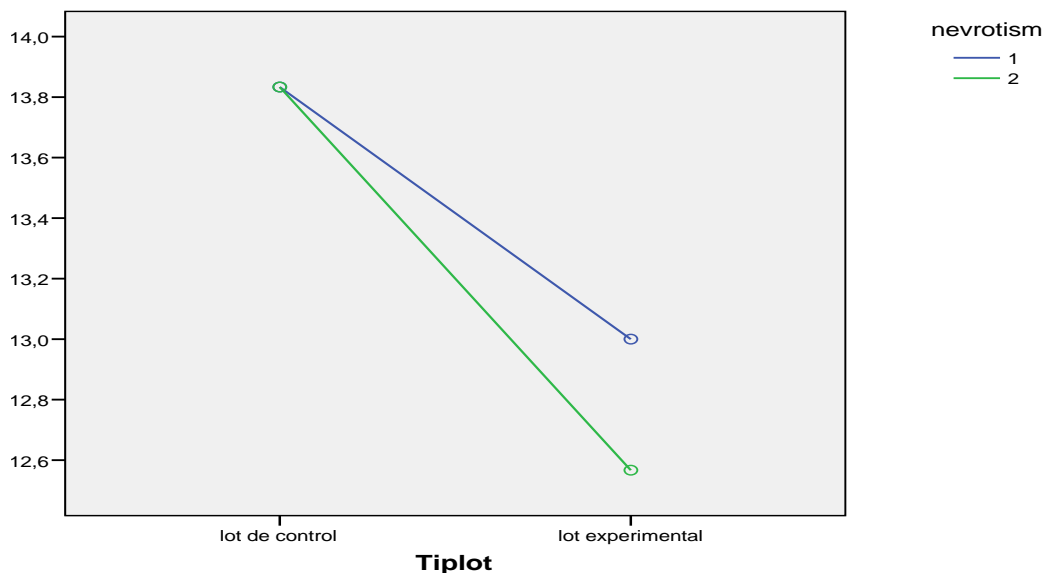

Figura nr. 7.1.6. Reprezentarea grafică a mediilor scorurilor obținute de eșantioanele de participanți la variabila nevroticism.

În ceea ce privește eficiența programului terapeutic asupra nivelului de agresivitate, rezultatele indică faptul că nu există diferențe semnificative statistice între participanți ($F_{1,58} = 0,29$; NS).

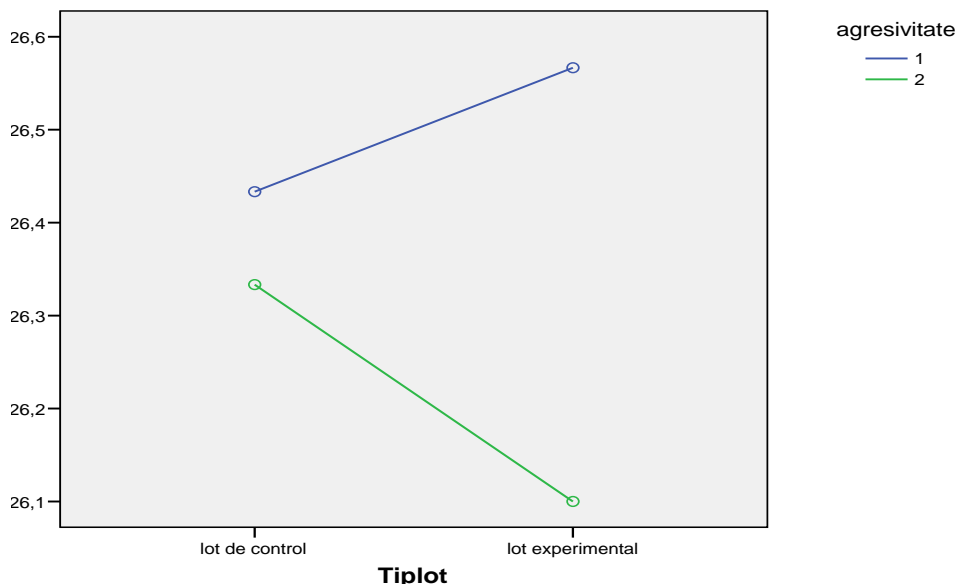

Figura nr. 7.1.7. Reprezentarea grafică a mediilor scorurilor obținute de eșantioanele de participanți la variabila agresivitate.

Într-o ultimă etapă am investigat eficiența programului de intervenție asupra nivelului de asertivitate. Rezultatele sugerează faptul că există diferențe semnificative statistice între participanți în ceea ce privește momentul evaluării nivelului asertivității ($F_{1,58} = 38,44$; $p < 0,01$). Aceste diferențe, în sensul

creșterii nivelului asertivității, se constată doar în cazul celor care au participat la programul de intervenție (de la 26,06 la 28,96). În cazul lotului de control rezultatele dintre cele două evaluări sunt aproximativ identice (24,40 la prima evaluare și 24,60 la a doua evaluare).

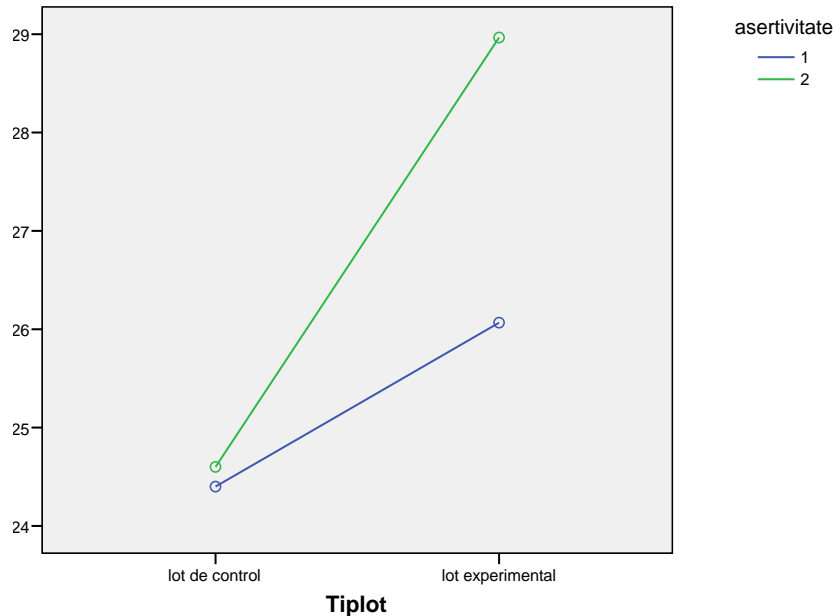

Figura nr. 7.1.8. Reprezentarea grafică a mediilor scorurilor obținute de eșantioanele de participanți la variabila asertivitate.

Pe baza rezultatelor obținute, s-au constatat îmbunătățiri semnificative în cazul dimensiunilor vizate de către programul terapeutic. Astfel, se constată faptul că la participanții din lotul experimental pe dimensiunea „deschidere” se constată o îmbunătățire semnificativă, fapt care susține rezultatul anterior cu privire la eficiența intervenției terapeutice asupra deținuților cu comportament agresiv. În cazul lotului de control, nivelul acestei variabile rămâne aproximativ neschimbat.

Rezultate similare se constată și în cazul dimensiunilor „psihotism” și „agreabilitate”.

În cazul dimensiunii „criminalitate”, se înregistrează scăderi atât în cazul celor care au participat la programul de intervenție cât și în cazul lotului de control.

La nivelul „stabilității emoționale” se constată o creștere a nivelului acesteia în cazul celor care au participat la programul de intervenție. În cazul lotului de control rezultatele dintre cele două evaluări sunt aproximativ identice.

Diferențele ne semnificative constatate în cazul tuturor eșantioanelor indică faptul că programul de intervenție nu reușește să inducă modificări semnificative în ceea ce privește gradul de nevrotism al indivizilor.

În ceea ce privește gradul de agresivitate al indivizilor, sunt constatate diferențe ne semnificative în cazul tuturor eșantioanelor, aceasta indicând faptul că programul de intervenție nu reușește să inducă modificări semnificative. Considerăm că aceste rezultate se datorează faptului că un oarecare grad de agresivitate este necesar pentru adaptarea și conviețuirea în mediul penitenciar.

Diferențele semnificative obținute în cazul tuturor variabilelor independente, precum și interacțiunea semnificativă a acestora sugerează faptul că programul terapeutic prezintă eficiență pentru creșterea nivelului de asertivitate a deținuților cu comportament agresiv.

7.2. Analiza calitativă

Programul a vizat restructurarea cognitiv-comportamentală prin creșterea toleranței la frustrare, formarea unei imagini pozitive de sine, acceptarea necondiționată de sine și alții, dezvoltarea deprinderilor de rezolvare de probleme și conflicte în mod asertiv.

Aspecte dominante în comportamentul personal precum: inadaptarea socială, duplicitatea comportamentului, imaturitatea intelectuală și afectivă, instabilitatea emotiv – acțională, sensibilitatea deosebită, toleranța scăzută la frustrare, complexul de inferioritate, egocentrismul sunt doar câteva care au fost identificate ca fiind premergătoare actului infracțional.

În studiul realizat de noi, am analizat aceste dominante în cazul unor persoane care deja au comis acte infracționale, majoritatea fiind recidiviști, aceștia fiind la mijlocul perioadei de ispășire a pedepsei. În faza inițială a studiului, am analizat dominantele comportamentale ale tuturor deținuților, aceștia fiind selectați pe baza tipului de infracțiuni comise.

Datorită eficienței sale aplicative și adaptabilității sale culturale, am utilizat modelul DECAS în evaluarea trăsăturilor de personalitate pretest și posttest, oprindu-ne numai asupra a trei dimensiuni: deschidere, agreabilitate și stabilitate emoțională. Luând în considerare atât grupul experimental cât și cel de control, putem reprezenta grafic trăsăturile și profilul deținuților incluși în studiul nostru.

În cazul deținuților incluși în studiu, în faza inițială a studiului, am putut remarca un nivel mediu de deschidere, ceea ce indică un simț practic destul de bine dezvoltat, orientat spre implementarea acțiunilor. Individul cu personalitate deviantă, egocentrist și rigid, are tendința de a fi rezistent la schimbare, uneori cu dificultăți de adaptare în special la regulile impuse sau prestabilite de alții.

Agreabilitatea vizează modul în care o persoană relaționează și caută să realizeze armonia socială. În cazul subiecților noștri, se remarcă un spirit competitiv, independent în gândire; combativ, îi place să iasă în față, dar în același timp cinic și suspicios față de ceilalți, arogant, egoist, orientat excesiv spre sarcină în dauna relațiilor, intră ușor în conflicte. Incluși în mediul de detenție, subiecții exprimă mai degrabă egocentrism și suspiciune. Sceptic, condamnatul este mai degrabă competitiv, capacitatea sa de cooperare fiind stimulată mai degrabă prin tehnici de modificare comportamentală aplicată de regulile de detenție, decât dintr-un impuls sau organizare internă. Insensibil, nerăbdător, acesta manifestă aroganță și cinism, în special față de colegii de cameră, dar uneori și față de autorități.

Din punct de vedere emoțional, stabilitatea este o trăsătură asociată cu maturitatea emoțională. Se face distincția între persoanele calme, cu încredere în sine, care fac față stresului și cei care sunt vulnerabili și labili emoțional, care se descurajează sau se irită ușor în fața problemelor. Din acest punct de vedere, media obținută de subiecții incluși în studiu reflectă un nivel mediu spre scăzut al stabilității emoționale. Astfel, deținutul are tendința de a fi iritabil, ostil și anxios, impulsiv și nesigur. Indiferent și lipsit de tact în relaționarea cu ceilalți, întâmpină dificultăți în aprecierea nevoilor celorlalți, sau în estimarea realistă a problemelor și a consecințelor comportamentale.

Frustrarea este resimțită în plan afectiv-cognitiv ca o stare de criză și se exprimă în comportamente dezadaptative, ceea ce se observă frecvent la deținuți. Fiind incluși în relații de grup prin mediul de detenție, subiecții se confruntă cu intențiile celorlalți, astfel că apar frecvent potențiale situații conflictuale, în special în cazul celor instabili emoțional, situații în care aceștia au tendința să-și piardă autocontrolul.

Aceste rezultate obținute în faza pretest sunt în concordanță cu analizele realizate în alte studii asupra personalității. În concepția lui Pinatel (1962), există anumite caracteristici care îi determină pe unii să treacă la fapte criminale, iar aceste trăsături alcătuiesc „nucleul central al personalității criminale”. Este vorba despre: egocentrismul, labilitatea, agresivitatea, indiferența afectivă. Infractorii recidiviști dau dovadă de inadaptare socială, egocentrism, imaturitate, orientare excesivă spre anumite feluri de gratificație socială (bani, sex etc.), impulsivitate și indiferență afectivă, agresivitate, scepticism, stări interne de tensionare și conflict, percepere deformată a realității, dificultăți în autoevaluare și autoprezentare.

În urma participării la programul terapeutic, subiecții din lotul experimental au înregistrat modificări în ceea ce privesc toate cele trei dimensiuni avute în vedere în studiu, în raport cu propriul nivel de dezvoltare, dar și raportat la grupul de control. În faza posttest, s-a constatat o mai mare deschidere spre nou a subiecților, curaj în susținerea ideilor, interes pentru acțiune.

Dacă inițial, deținuții manifestau un comportament rebel și non-conformist, fiind preocupați de propriile teorii și rigizi în aplicarea sau crearea de noi strategii de adaptare sau relaționare, în urma programului terapeutic aceștia au devenit mai deschiși, mai puțin susceptibili, mai empatici, mai creativi. De asemenea, putem spune că în urma exercițiilor incluse în program au dobândit curaj pentru a crea strategii adaptative pozitive la situațiile problemă ce apar în penitenciar, în viața de zi cu zi.

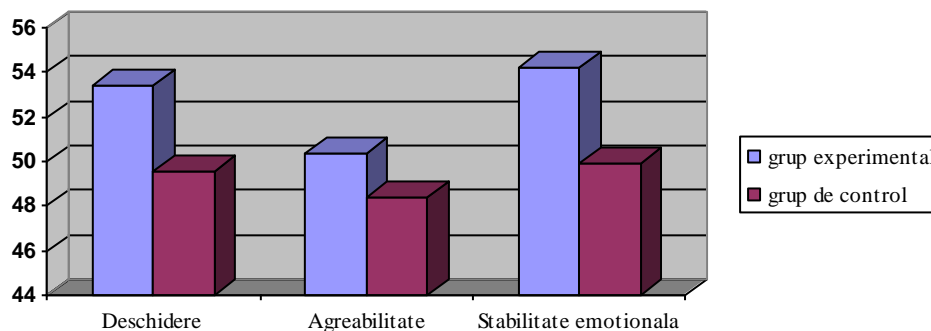

Figura nr. 7.2. 9. Factorii de personalitate din scala DECAS la finalul programului terapeutic pentru subiecții din cele două loturi.

Sensibilitatea față de propriile sentimente, dificultatea în recunoașterea și exprimarea acestora, a dus la o ușoară diminuare a problemelor de adaptare și o creștere a capacității de a face față conflictelor care apăreau inițial între deținuți. De asemenea s-a constatat o mai mare flexibilitate și stabilitate emoțională în situații de stres. Subiecții rămân însă destul de rigizi în ceea ce privește propriul sistem de valori, imprevizibili și lipsiți ușor de empatie. Sunt în continuare zgomotoși și excentrici, iar unii deținuți din lotul experimental rămân teatrali și ironici. Aceste modificări în ceea ce privește deschiderea spre nou, sunt relevante și prin raportarea la grupul de control, ale cărui trăsături au rămas în posttest relativ stabile comparativ cu faza inițială a evaluării.

Agreabilitatea este considerată de autorii modelului DECAS ca fiind factorul de personalitate cu cel mai mare impact asupra calității relațiilor interpersonale. În cazul subiecților din lotul experimental, apar modificări semnificative statistic intragrup, pretest – posttest.

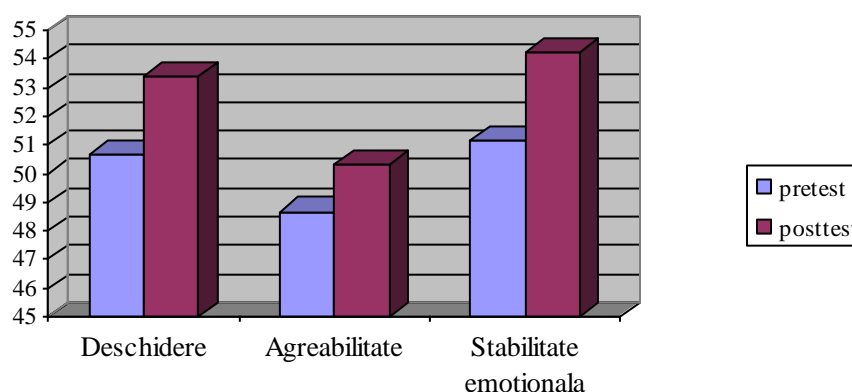

Figura nr. 7.2.10. Comparații pretest - posttest în cazul grupului experimental.

Înainte de începerea programului terapeutic, deținuții erau individualiști, mai puțin încrezători în ceilalți, cu un spirit competitiv ridicat. Centrați pe propria persoană, orientați spre atingerea directă a propriilor obiective în detrimentul celor colective, prin programul terapeutic reușesc să descopere eficiența muncii în echipă și importanța și eficiența cooperării.

Programul terapeutic a determinat modificări la nivelul acestei dimensiuni, în sensul creșterii capacității subiecților de a realiza sarcini colective, de a colabora în vederea atingerii scopurilor colective. De asemenea, s-a urmărit formarea capacității de cooperare și toleranță a celorlalți, obiective care au fost atinse la nivelul grupului.

Prin analiza datelor s-a constatat obținerea unor modificări pozitive și în scorurile înregistrate de lotul de control. Acest fenomen poate fi explicat prin procesul de contaminare sau interinfluențare. Fiind mereu în contact unii cu ceilalți, deținuții care au participat la program au aplicat strategiile constructive cu care s-au familiarizat și pe care le-au exersat în ședințele terapeutice și au impus un mod eficient de comunicare în situații conflictuale.

În ceea ce privește stabilitatea emoțională, s-a înregistrat în faza inițială o tendință spre neuroticism, intensitate crescută a mâniei și frustrării și o frecvență ridicată în manifestarea acestora, exprimate verbal și comportamental față de ceilalți sau față de sine.

Dacă inițial subiecții manifestau iritabilitate și ostilitate, impulsivitate și vulnerabilitate, rezultatele obținute în urma programului terapeutic indică o reducere a frecvenței și a intensității cu care acestea apăreau. Astfel, putem spune că în cazul celor din grupul experimental, a crescut conștiința de sine exprimată prin răspunsurile la itemii care reflectă sentimentul de inferioritate. Irascibili și temperamentalii în faza inițială, cu manifestări intense ale sentimentelor de furie și frustrare, prin exercițiile și disputările realizate în terapie, crește capacitatea de a controla și de a gândi rațional.

Modificările provocate la nivelul acestui factor au putut fi remarcate și prin reducerea comportamentelor de automutilare sau reducerea comportamentelor sociale inadecvate. Ideea că ceilalți îi critică sau teama de evaluare negativă, devin mai puțin frecvente în răspunsurile deținuților, în posttest, ceea ce indică o creștere a conștiinței proprii valori, a conștiinței de sine.

Scorurile obținute posttest indică un nivel ușor deasupra mediei a echilibrului emoțional, ceea ce poate fi exprimat printr-o reducere a impulsivității, a sentimentului de vulnerabilitate, o creștere a flexibilității, o reducere a frecvenței și intensității sentimentului de furie și o creștere a toleranței la frustrare. Aceste modificări în ceea ce privește stabilitatea emoțională se constată atât prin comparații față de nivelul inițial, cât și prin raportare la lotul de control.

În continuare în cadrul studiului am urmărit modificările obținute în dominantele de personalitate utilizând și scala EPQ-R, atât prin comparații intragrup, cât și intergrupuri, oprindu-ne asupra subscalelor: psihotism, criminalitate și nevrotism.

Psihotismul ca dimensiune a personalității reflectă prezența unei anume durtăți în gândire, o nepăsare în raportarea la cei din jur, criminalitatea, scală secundară a instrumentului, măsoară trăsături psihotice, care ignoră bunăstarea fizică sau psihologică a celor din jur, și probabilitatea unui comportament violent, agresiv, iar scala nevrotism vizează stabilitatea emoțională.

Potrivit analizelor realizate asupra rezultatelor obținute la scala de psihotism, putem descrie infractorii cuprinși în studiu, în faza inițială, ca fiind solitari și nepăsător față de oameni, persoane cu dificultăți în adaptare și integrare socială, lipsiți de sentimente complexe. Se poate observa la deținuți o lipsă a capacităților empaticе, dificultăți în a înțelege nevoile și durerile celorlalți. Instabilitatea emotivă face parte din stările de dereglare a afectivității infractorilor care se caracterizează prin: lipsa unei autonomii afective, insuficienta dezvoltare a autocontrolului afectiv, slaba dezvoltare a emoțiilor și sentimentelor superioare, îndeosebi a celor morale etc. Toate acestea duc la lipsa unei capacități de autoevaluare și de evaluare adecvată, la lipsa de obiectivitate față de sine și față de alții.

Participând la programul de intervenție care a vizat modificarea cognițiilor iraționale și modificare comportamentală, deținuții au înregistrat oarecare modificări în atitudinea lor față de cei din jur și în modul de raportare și relaționare cu ceilalți, în sensul creșterii interesului pentru cooperare și colaborare în

detrimentul ostilității. Programul terapeutic la care au participat subiecții din lotul experimental, a cuprins exerciții care au vizat dezvoltarea unei imagini realiste de sine și formarea capacității de acceptare necondiționată de sine și de alții. Deținuții și-au exersat și dezvoltat aptitudinile de relaționare eficientă cu ceilalți, prin regulile impuse de activitatea de grup, jocurile de rol au contribuit la dezvoltarea unor strategii noi de rezolvare a unor situații conflictuale precum și dezvoltarea competențelor empaticе. Exercițiile de identificare a punctelor tari și a celor slabe, au contribuit la formarea capacității de autoapreciere realistă, dar și conștientizarea faptului că fiecare persoană prezintă limite, dar și potențial.

Din punct de vedere al nevrotismului, scala vizează capacitatea de echilibrare emoțională, de control al intensității emoțiilor. În cazul deținuților, analiza din faza inițială a reflectat un nivel mediu spre scăzut al capacității de control al emoțiilor. Anxioși și îngrijorați, cu fluctuații emoționale, cu manifestări emoționale intense, puternice și uneori explozive, deținuții pot întâmpina frecvent dificultăți în revenirea la o stare de normalitate, de echilibru emoțional. Această dificultate de echilibrare emoțională poate atrage după sine probleme de adaptare la mediu, făcându-l să reacționeze în modalități iraționale și uneori rigide. Scorurile obținute de subiecți, indică și prezența unor preocupări pesimiste, teama ca lucrurile să nu meargă conform așteptărilor, ceea ce indică o rigiditate în gândire și capacități reduse de adaptare la situații noi, neprevăzute. Instabilitatea emoțională presupune o insuficientă maturizare afectivă, individul fiind robul influențelor și al sugestiilor.

Prin programul terapeutic am urmărit atingerea unui nivel mai scăzut al nevrotismului, în special la subiecții incluși în grupul experimental. Astfel, exercițiile propuse în cadrul programului terapeutic au vizat îmbogățirea vocabularului emoțional, diversificarea paletei emoționale, formarea capacității de conștientizare și control al intensității emoțiilor. Discuțiile terapeutice purtate au permis împărtășirea emoțiilor, definirea și înțelegerea sentimentelor resimțite în anumite situații de ei înșiși și de cei din jur.

Scala de criminalitate din chestionarul realizat de Eysenck (1959) reflectă tendința de a încălca valorile și normele, trăsături psihotice, care ignoră bunăstarea fizică sau psihologică a celor din jur, și probabilitatea unui comportament violent, sau potențial agresiv. Autorii atrag atenția asupra faptului că persoanele cu scoruri mici pe această scală sunt persoane echilibrate, stabile din punct de vedere emoțional, lipsite de tendințe nevrotice și în special echilibrate emoțional. De asemenea, aceste persoane respectă normele sociale și au valori care ar putea fi considerate convenționale.

Scorurile înregistrate de subiecți în faza inițială indică un nivel mediu spre ridicat al criminalității. Conform descrierii scalei, putem afirma că persoanele care obțin scoruri mari pe această scală au tendința clară de a încălca normele sociale, valorilor recunoscute în mod convențional ca fiind norme sociale. Aceste persoane au o seamă de trăsături și dispoziții de personalitate care le fac să ignore dorințele, nevoile, drepturile sau bunăstarea celor din jurul lor. De asemenea, au diverse simptome asociate în mod uzual instabilității emoționale și psihice, cum ar fi anxietate, sentimente de vinovăție, nervozitate, insomnie, stări emoționale fluctuante. Este posibil ca aceste persoane să aibă și sentimentul de a fi persecutați sau nedreptățiți de cei din jur și este posibil să reacționeze nechibzuit, instabil și

disproporționat la nedreptăți reale sau imaginare. Altfel spus, au tendința de a distorsiona realitatea, de a interpreta evenimentele în conformitate cu scheme cognitive rigide și iraționale. Putem afirma astfel că rezultatele înregistrate în faza inițială sunt în concordanță cu studiile realizate până în prezent și cu rezultatele obținute prin evaluarea cu scala DECAS.

Cu toate că este vorba de persoane care se află în detenție deoarece au încălcat normele sociale, subiecții incluși în acest studiu au înregistrat valori medii în faza inițială, pentru ca în faza finală, după încheierea programului terapeutic acest indicator să fie un doar puțin mai scăzut, atât în cazul grupului experimental, cât și în cazul grupului de control. Factorul criminalitate este o dimensiune complexă a personalității, un factor care corelează direct cu alte trăsături de personalitate, inclusiv cu psihotismul și nevrotismul. Modificarea care apare este mică raportată la etalonul scalei, însă trebuie luat în considerare specificul populației luată în studiu, și anume persoane cu comportament deviant. Trebuie luat în considerare faptul că subiecții incluși în studiu sunt recidiviști, deținuți cu probleme grave de integrare socială, care au eșuat în acest proces și care, uneori și în starea de detenție manifestă tendința de încălcare a regulilor prestabilite, uneori prin agresivitate fizică sau verbală față de ei înșiși sau față de alții.

Expectanța ca această trăsătură să se modifice brusc sau radical prin participarea la un singur program terapeutic ar fi nerealistă. Totuși, modificările care apar intragrup pot indica faptul că delincvenții care au participat la terapie au devenit mai atenți la drepturile celorlalți, mai dispuși să accepte că și ceilalți au drepturi și libertăți, că plăcerea de moment cu consecințe pe termen lung ar putea fi amânată în favoarea unei satisfacții pe termen lung, precum și o atitudine pozitivă față de regulile sociale, cel puțin la nivel declarativ.

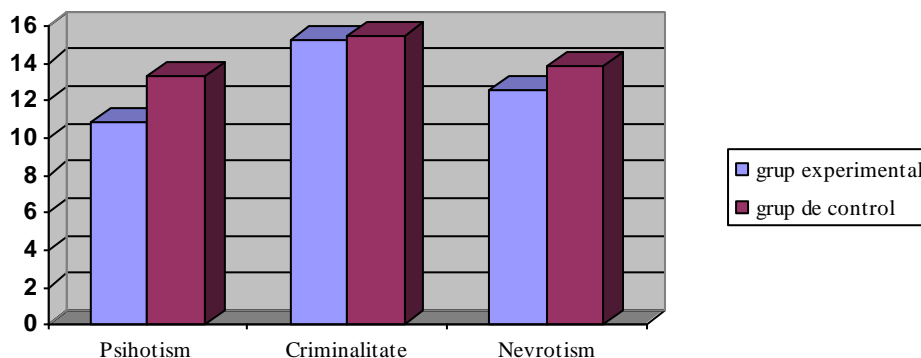

Figura nr. 7.2.12. Rezultatele obținute prin comparații între cele două grupuri după încheierea programului terapeutic.

În mod interesant, s-a constatat că apare o modificare pozitivă și în cazul grupului de control. Acest lucru poate fi explicat și prin fenomenul de contagiune, cauzat de conviețuirea impusă de detenție.

Se poate afirma că manifestarea agresivității este și un indiciu al prezenței complexului de inferioritate, o mascare a acestuia. Paradoxal, dorința de a arăta superioritate față de alții e cauzată de faptul că persoana în cauză se subapreciază. Înjosindu-i sau agresându-i pe alții, acești oameni încearcă să-i coboare pe cei din jur la propriul nivel, se străduiesc să își construiască o imagine distorsionată de sine, având tendința de a se prezenta mai duri decât sunt în realitate.

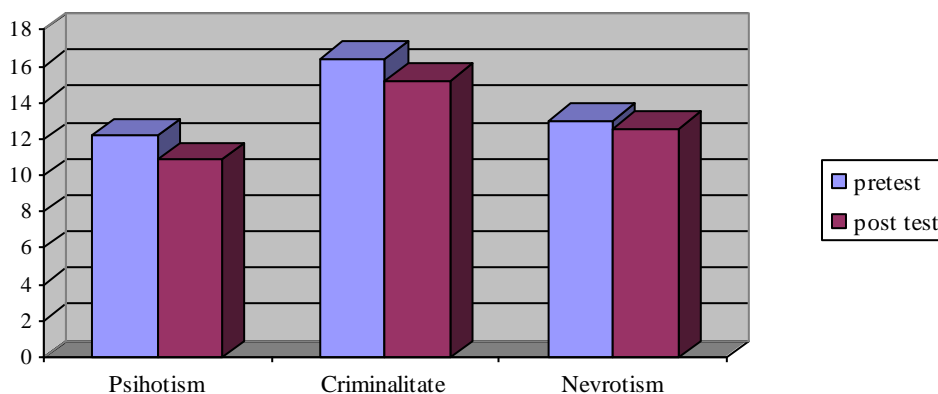

Figura nr. 7.2.13. Modificările obținute de grupul experimental pretest și posttest în evaluarea factorilor de personalitate cu scala EPQ-R.

De cele mai multe ori agresivitatea apare ca efect al frustrării, al incapacității de a face față diferențierea dintre realitate și nivelul de realizare al propriilor dorințe. Această situație poate fi reprezentată printr-o formulă matematică: lucrul dorit – realitatea și energia agresivității. Altfel spus, cu cât distanța între „vis” și realitate este mai mare, cu atât e mai pronunțată nemulțumirea de sine și, respectiv, mai mare agresivitatea.

Cu toate că modificarea comportamentală se realizează prin recompensă și pedeapsă, iar comportamentul agresiv a fost sancționat prin condamnare, mecanismele care generează agresivitatea nu se modifică numai prin privarea de libertate. Fiind un mediu de viață delimitat în funcție de gen, instinctul de supraviețuire se exteriorizează frecvent în cazul bărbaților în special, prin diverse manifestări agresive în special în cazul persoanelor care nu dețin capacitatea de a găsi strategii diversificate de rezolvare a problemelor.

De cele mai multe ori, deținuții devin agresivi când interpretează o situație conflictuală ca fiind rezultatul unui act de atribuire nejustificată, subiectivă a unei intenții răuvoitoare. Convingerea lor că nu vor face față nedreptății, că nu o pot suporta și e datorია lor să facă dreptate, completată de limitele emoționale, devine o scuză și motivație pentru propriile fapte.

În cazul infractorilor, frustrarea apare atunci când acesta este privat de unele drepturi, recompense, satisfacții care consideră că i se cuvin sau când în calea obținerii acestor drepturi se interpun unele obstacole. Frustrarea este resimțită în plan afectiv-cognitiv ca o stare care blochează capacitatea de a acționa rațional. (Buș, 1997).

Mediul de detenție, prin specificul său, presupune îngustarea câmpului de acțiune. În cadrul unui grup masculin de deținuți, fiecare se confruntă cu intențiile celorlalți. Reacțiile la această situație pot fi active, agresive, dar și pasive sau asertive. Asertivitatea este un comportament dezirabil care permite individului să rezolve conflictele fără să devină agresiv, în mod convingător rațional și fără urmă de agresivitate. Aceasta presupune un anumit nivel de autocontrol, dar și de autocunoaștere, creșterea capacității de recunoaștere și respectare a drepturilor celorlalți, empatie, creativitate în rezolvarea

problemelor sociale. Activitățile desfășurate în programul terapeutic au urmărit dezvoltarea acestor competențe: reducerea frecvenței răspunsurilor agresive și dezvoltarea competențelor asertive.

Dacă la început, cei cu toleranță foarte scăzută la frustrare aveau tendința să-și piardă pe moment autocontrolul acționând haotic, inconstant, agresiv și uneori auto-agresiv în final s-a constatat o creștere a capacității de a reacționa diversificat și mai des asertiv la situațiile frustrante sau conflictuale. Intensitatea emoțiilor activate în situații conflictuale sau frustrante este determinată de semnificația dată factorilor conflictuali și frustranți prin procesul de evaluare și interpretare, de către fiecare individ. Modul de interpretare a realității poate fi schimbat prin tehnici cognitive utilizate și de noi în programul terapeutic.

Dincolo de experiențele anterioare, de climatul sau mediul familial, de contextul social care a determinat actul infracțional sau care au dus la condiția actuală de deținut, gândirea rațională se poate modifica în funcție de motivația fiecăruia pentru schimbare. Exercițiile desfășurate în programul terapeutic și teme de casă au constituit o provocare pentru fiecare membru al grupului terapeutic și a determinat bineînțeles activarea unor mecanisme defensive mai ales pentru că această formă de terapie determină crearea unui nou mod de a interpreta realitatea, foarte puțin asemănător cu cel utilizat până în prezent.

În cadrul programului terapeutic s-a urmărit dezvoltarea deprinderilor de autonomie, formarea capacității de asumare a responsabilității decizionale și de a răspunde asertiv la provocări, luând în considerare consecințele pozitive pe termen lung. Rezultatele obținute în urma analizării datelor culese în urma acestui studiu relevă faptul că o creștere a deschiderii și a stabilității emoționale atrage un comportament asertiv manifestat mai frecvent, iar modificările din dimensiunea criminalității și psihotismului în sens negativ, adică reducerea acestora corelează cu manifestarea agresivității cu o frecvență mai redusă. Aceste rezultate sunt în concordanță cu studiile privitoare la factorii determinanți ai agresivității.

Dezvoltarea încrederii în sine, formarea unei atitudini pozitive față de propria persoană și formarea deprinderii de valorizare a sinelui și a celorlalți, prin exerciții de restructurare cognitivă, au contribuit și acestea la dezvoltarea capacității de a respinge implicarea în acțiuni agresive.

Tendința de a lupta pentru satisfacerea nevoilor pe termen scurt, fără să se țină cont de consecințe, este însă adânc înrădăcinată în structura deținutului, iar modificarea comportamentală se va menține doar prin repetarea unor programe terapeutice specifice. Formarea și dezvoltarea judecăților morale, remodelarea personalității în vederea reinsertiei sociale necesită un proces consecvent și de durată în restructurarea cognitivă, dezvoltarea personală, creșterea gradului de educație a deținuților și înfruntarea limitelor impuse de mediul din penitenciar.

Modificările obținute în urma aplicării programului terapeutic, implicarea deținuților în exerciții, discuții și jocuri de rol, au determinat modificări pozitive în structura de personalitate, per ansamblu, în cazul celor incluși în studiu și au dus la modificarea comportamentului acestora în sensul creșterii comportamentului asertiv. Creșterea stabilității emoționale, a capacității de autocontrol, o mai mare deschidere față de cei din jur și nevoile lor, combinate cu strategii de recompensare, au determinat

motivarea pentru implicarea în terapie, reducerea unor manifestări agresive și creșterea capacităților asertive.

CONTRIBUȚII PERSONALE, LIMITE, DIRECTII ULTERIOARE DE ACȚIUNE

Ținând cont de natura exploratorie a studiului, intenția a fost aceea de a face un alt pas în descoperirea de tipuri, surse, efecte ale variabilelor care influențează adaptarea, ajustarea la mediul penitenciar. Următorul pasul ar putea evidenția impactul acestor variabile asupra efortului de reducere a pericolozității în mediul penitenciar.

Verificarea eficienței programului s-a făcut prin mai multe mijloace. Astfel, într-o primă etapă au fost comparate rezultatele inițiale ale participanților la program cu cele ale unui lot de control, cu caracteristici similare, care nu a implicat în nici un fel de intervenție. Datorită ineditului demersului efectuat, s-a putut realiza o evaluare limitată a progreselor care au intervenit în timpul derulării studiului, având doar un număr restrâns de mijloace care să ne permită o evaluare cantitativă. Astfel, s-au urmărit aspecte concrete, cum ar fi: numărul agresiunilor / autoagresiunilor în care au fost implicați participanții la studiu, numărul de rapoarte de incident întocmite acestora, numărul de mutări în alte camere de deținere, din cauza unor motive personale, numărul de recompense acordate participanților, numărul de activități educative la care au participat.

Raportat la aceste aspecte, se constată faptul că a scăzut nivelul de izolare emoțională și socială, s-a redus implicarea participanților la studiu în acte comise cu violență, concretizate în numărul de rapoarte de incident, a scăzut numărul mutărilor de la o cameră la alta din motive personale, s-au acordat recompense pentru atitudine constant pozitivă și implicare în activități educative.

Deoarece studiul s-a realizat în cadrul a două penitenciare, mărimea eșantionului a fost limitată de rata de participare a deținuților (au fost incluși un număr de 64 deținuți, aflați în executarea unor pedepse privative de libertate pentru săvârșirea unor infracțiuni violente sau care au săvârșit abateri disciplinare grave în cursul executării pedepsei privative de libertate). Acest lucru s-a datorat faptului că instrumentele folosite trebuiau aplicate unor subieți care să aibă un nivel educațional minim - studii gimnaziale. Datorită acestui fapt nu s-au realizat alte comparații pe baza unor criterii penologice (regimul de executare a pedepsei privative de libertate, durata pedepsei privative de libertate, vârstă – au fost excluși minorii, bătrânii- sex, participarea la diferite programe și activități educative). Eșantionul utilizat nu include femeile deținute; este de așteptat ca problematica ajustării acestora să difere calitativ, dată fiind complexitatea de roluri sociale pe care acestea le au, în special pe relația cu familia.

De asemenea, trebuie să ținem cont de faptul că prezentul studiu s-a desfășurat într-o perioadă de reformă structurală profundă a mediului penitenciar (intrarea în vigoare a noii legi de executarea a pedepselor și a măsurilor dispuse de organele judiciare în cursul procesului penal, profilarea unităților penitenciare în funcție de regimul de executare, schimbarea prevederilor ordinului ministrului justiției pentru acordarea drepturilor deținuților, schimbarea iminentă a codului penal etc.).

O altă limită o constituie faptul că în penitenciarele românești nu există un set de programe care să fie aplicate unitar, coerent și care să asigure o continuitate. În momentul în care o persoană privată de libertate este transferată la alt penitenciar, pentru afaceri judiciare sau pentru executarea pedepsei privative de libertate, aceasta nu mai participă la programele sau activitățile în care era angrenat, iar munca depusă de psiholog / asistent social / sociolog este fără finalitate.

Participarea activă a deținuților la programe terapeutice și activități educative care să vizeze reducerea agresivității și a pericolozității în mediul penitenciar este redusă și din cauza analfabetismului, care este în jur de 17%.

O direcție ulterioară de acțiune trebuie să vizeze modalitatea de acoperire a golului dintre rezultatele cercetării și aplicațiile concrete la nivel individual și organizațional, la dezvoltarea și implementarea unor programe care să conducă la creșterea calității vieții în detenție. În acest sens este recunoscută dificultatea sarcinii ce revine psihologului în a convinge asupra necesității alocării de resurse în vederea modificării unor caracteristici ale mediului fizic, organizațional, al relațiilor interpersonale în penitenciar.

Tendința de a lupta pentru satisfacerea nevoilor pe termen scurt, fără să se țină cont de consecințe, este însă adânc înrădăcinată în structura deținutului, iar modificarea comportamentală se va menține doar prin repetarea unor programe terapeutice specifice. Formarea și dezvoltarea judecăților morale, remodelarea personalității în vederea reinserției sociale necesită un proces consecvent și de durată în restructurarea cognitivă, dezvoltarea personală, creșterea gradului de educație a deținuților și înfruntarea limitelor impuse de mediul din penitenciar.

Cu toate că sporirea numărului de persoane private de libertate recidiviste influențează mediul carceral, intervenția psiho-educativă trebuie intensificată în așa fel încât indivizii condamnați în primă instanță, nerecidiviști, să nu acceseze conduite specifice penitenciarului, în special cele de genul propagării conduitelor agresive și autoagresive. Tot în scopul prevenirii contagiunii comportamental-deviante, propunem înființarea unor secții speciale pentru nerecidiviști și minori, cu totul altele decât cele aflate în cadrul penitenciarelor cu regim de siguranță maximă sau regim închis.

Creșterea într-o mai mare măsură a posibilităților de reintegrare socio-profesională a persoanelor private de libertate, ar fi posibilă prin aplicarea intensificată a programelor socio-educative și a programelor centrate pe formare profesională, sau pe crearea unor competențe pentru reintegrare după liberare în comunitate.

În anii viitori, anticipăm însă o creștere a eficacității serviciilor corecționale, socio-educative și psihoterapeutice, direct proporționale cu gradul de accesare a fondurilor europene pentru educație și cercetare în detenție, cerință completată cu o reformă a personalului în sensul întineririi și profesionalizării intensive a lui.

Considerăm că „Programul terapeutic de Diminuare a Comportamentului Agresiv” și-a dovedit utilitatea, reliefând o serie de aspecte care erau doar bănuite, dar niciodată studiate în detaliu. Aplicarea

acestui într-un număr mai mare de penitenciare, unui număr cât mai mare de participanți, ținând cont de faptul că sunt necesari doar 2-3 specialiști, că sunt necesare un număr mic de materiale didactice, combinat cu ocuparea timpului liber al deținuților, corelat cu scăderea manifestărilor agresive și cu posibilitatea persoanelor private de libertate de a fi recompensate, ar avea efecte benefice în diminuarea comportamentelor agresive în penitenciarele românești.

CONCLUZII

Pornind de la evaluarea consecințelor care pot decurge din pierderea controlului asupra comportamentului individual, fără a omite efectele asupra comportamentului de grup, mai ales în mediul restrictiv reprezentat de penitenciar, am considerat oportune demersurile care privesc creșterea abilităților individuale de autocontrol pe linia abordării de grup simple, dar de loc simpliste.

Conceptele de preocupare, așteptări pozitive și respect ar trebui să apară în toate așezămintele penitenciare. Aceste valori ar trebui promovate și încurajate de către manageri la toate nivelurile, prin planificare strategică, încercări și eforturi de a configura atitudini pozitive la persoanele private de libertate și la personal. Fără o astfel de viziune, așezămintele penitenciare prezintă reale pericole pentru sănătatea mentală și fizică a persoanele private de libertate și a cadrelor.

În prezenta lucrare am urmărit modificarea trăsăturilor de personalitate care contribuie la realizarea actului infracțional, prin implementarea unui program terapeutic specific. Programul a vizat restructurarea cognitiv-comportamentală prin creșterea toleranței la frustrare, formarea unei imagini pozitive de sine, acceptarea necondiționată de sine și alții, dezvoltarea deprinderilor de rezolvare de probleme și conflicte în mod asertiv.

Studiile realizate până în prezent indică faptul că orice act infracțional are la bază comportamente distructive care apar ca urmare a unor dificultăți de adaptare, dar și prin influența sau formarea în cadrul unor familii destrămate și dezorganizate, în care violența și agresivitatea au fost principalele elemente de modelare a caracterului copilului și tânărului.

În mediile în care forța fizică primează, toleranța este considerată o slăbiciune, iar cel slab și singur primește întotdeauna o corecție de la cei puternici. Participând împreună cu grupul la comiterea unor infracțiuni cu violență, de la vârste tot mai mici, deseori pe fondul consumului de alcool sau droguri, cu timpul, violența fizică și verbală devin adevărate mijloace de exprimare, un mod de viață, un reflex, un automatism. Aceasta determină formarea unei imagini eronate despre valorile morale și sociale, le creează infractorilor impresia că prin stabilirea propriilor reguli se poate ajunge la obținerea succesului cu mai mare ușurință, iar încrederea în forțele proprii se dezvoltă pe un fundament instabil și nerealist. Curajul devine o expresie a insensibilității și indiferenței, imaginea pozitivă de sine ascunde egoism și lipsă de empatie, iar relațiile sociale se bazează pe minciună, eschivare și strategii rigide de rezolvare a problemelor.

Trăsături de personalitate ca: inadaptarea socială, duplicitatea comportamentului, imaturitatea intelectuală și afectivă, instabilitatea emotiv – acțională, sensibilitatea deosebită, toleranța scăzută la frustrare, complexul de inferioritate, egocentrismul sunt doar câteva din trăsăturile de personalitate care au fost identificate ca fiind premergătoare actului infracțional.

Din punct de vedere teoretic, lucrarea abordează succint principalele cercetări legate de agresivitate, în general, și de agresivitatea în mediul penitenciar, în particular. Cu toate că literatura de

specialitate autohtonă este săracă, am încercat redarea cât mai exactă a aspectelor legate de agresivitatea în mediul penitenciar. Datorită faptului că până în anul 2006, la intrarea în vigoare a Legii nr. 275, privind executarea pedepselor și a măsurilor dispuse de organele judiciare în cursul procesului penal, mediul penitenciar era unul închis, s-au creat o multitudine de mituri legate de conviețuirea în penitenciar, dar nu s-au întreprins demersuri de cercetare coerente. S-au făcut unele studii la nivelul mai multor penitenciare, dar nu s-a creat o strategie comună de studiere a manifestărilor violente care au loc în penitenciare. Lucrarea de față încearcă să sintetizeze studiile aplicate în penitenciare și propune aplicarea sistematică și coerentă a unor programe terapeutice de diminuare a comportamentelor agresive în toate penitenciarele românești.

La nivel metodologic, am urmărit verificarea unor instrumente, prin aplicarea acestora la subiecți din penitenciarele românești. Cu această ocazie am constatat faptul că infractorii violenți prezintă un nivel ridicat al pattern-urilor de apărare cognitivă și emoțională. De multe ori, ei se evaluează negativ și global, se etichetează ca fiind „oameni răi, inferiori sau incapabili”, așteptându-se ca viața lor să fie plină de eșecuri sau de pericole. Se constată faptul că manifestările agresive se nasc pe fondul unei toleranțe scăzute la frustrare, o stimă de sine scăzută, a existenței unui sistem atitudinal profund antisocial, supercompensată prin impulsivitate și agresivitate, fiind evidentă căutarea puterii și a controlului din dorința de gratificare imediată, modele de gândire negativă și teamă de implicare în relații afective.

Modificările obținute în urma aplicării programului terapeutic, implicarea deținuților în exerciții, discuții și jocuri de rol, au determinat modificări pozitive în structura de personalitate, per ansamblu, în cazul celor incluși în studiu și au dus la modificarea comportamentului acestora în sensul reducerii manifestărilor agresive și auto-agresive. Creșterea stabilității emoționale, a capacității de autocontrol, o mai mare deschidere față de cei din jur și nevoile lor, combinate cu strategii de recompensare, au determinat motivarea pentru implicarea în terapie, reducerea manifestărilor agresive și creșterea capacităților asertive. Se constată faptul că terapia de grup, care nu implică folosirea a mai mult de 2 specialiști, combinată cu ocuparea timpului liber al deținuților, corelat cu scăderea manifestărilor agresive, raportat la o analiză costuri – beneficii, face plauzibilă și de dorit aplicarea pe scară largă a programelor terapeutice de diminuare a comportamentelor agresive în penitenciarele românești.

Din analizarea programelor prezentate în literatura de specialitate și din studierea rezultatelor obținute ca urmare a aplicării programului terapeutic D.C.A., se constată faptul că terapia de grup, având ca scop reducerea recidivei și a comportamentelor agresive, are eficiență în cazul deținuților vizați. S-a constatat faptul că după constituirea grupurilor și cunoașterea membrilor, aceștia au devenit critici vehemenți la adresa celor care au continuat să manifeste comportamente agresive în cursul executării pedepsei privative de libertate. Putem afirma că în acest context rolul conducătorului programului terapeutic este acela de a identifica și de a crea acele „trăgaciuri” care să pună în mișcare forțele terapeutice ale grupului.

Relațiile familiale și de prietenie sunt surse importante de sprijin care trebuie promovate. Cu toate că încarcerarea impune anumite constrângeri în ceea ce privește vizitele, exercitarea dreptului la

corespondență și petiționare, efectuarea de convorbiri telefonice în mod regulat, trebuie, pe cât posibil, să fie păstrate legături cât mai normale cu membrii de familie sau cu prietenii. Legăturile dintre penitenciare și societatea de afară (de exemplu, prin voluntari care fac parte din organizații de ajutor social, educaționale, religioase, profesionale sau pentru petrecerea timpului liber, sau chiar aducerea de public în închisori) ar trebui să fie încurajate și înlesnite, cât mai mult posibil.

Datele obținute susțin faptul că existența suportului social (vizitarea deținuților se către familie, prietenii, participarea la activități educative și de asistență psiho-socială) influențează în mod puternic și direct reducerea manifestărilor agresive și săvârșirea de abateri disciplinare în cursul executării pedepsei privative de libertate. Astfel, deținuții care sunt vizitați periodic de către familie, prietenii, participă activ la activități educative și de asistență psiho-socială, care desfășoară activități productive, au rare momente în care se manifestă agresiv și nu săvârșesc abateri disciplinare grave. Deținuții nevizitați sau care sunt vizitați sporadic, care nu se bucură de sprijinul familiei și al prietenilor, care nu participă decât răzleț și cu dezinteres la activități educative și de asistență psiho-socială, sunt mai predispuși la exercitarea de manifestări violente, ei săvârșind abateri disciplinare grave. Acestea atrag după sine alte consecințe negative: le este răstrâns accesul la activități sportive, educative, participarea la muncă, este interzisă vizitarea lor de către membrii de familie / prieteni pe o durată de la 1 la 3 luni, lucru care crește starea de tensiune și de nemulțumire.

Ca urmare a aplicării chestionarelor, datele obținute relevă faptul că deținuții au nevoie să se știe în siguranță inclusiv în penitenciar, să nu planeze asupra lor amenințarea cu recurgerea la acte de violență. Pe de altă parte, aceștia au nevoie de o anumită nevoie de libertate de mișcare, dar care le este restrânsă, tocmai datorită infracțiunilor comise cu violență (viol, tâlhărie, vătămare corporală, omor etc.) sau săvârșirii de abateri disciplinare grave în cursul executării pedepsei privative de libertate. Din acest motiv, ei trebuie să găsească o activitate care să le ocupe timpul, care să îi ajute să se reabiliteze după săvârșirea faptelor pentru care sunt condamnați. Astfel, unii devin pictori, alții sculptori sau mici meseriași. Cei care au participat la activități educative și de asistență psiho-socială și care au calități artistice, pot să scrie articole pentru revista penitenciarului, alții au devenit actori, interpretând cu succes piese celebre sau piese proprii. Astfel, se asigură un feedback emoțional, care îi ajută pe deținuți să treacă mai ușor peste restricțiile din mediul penitenciar.

Se constată faptul că deținuții tineri recurg mai frecvent la autorâniri, pentru că în general au o toleranță mai scăzută la frustrările inerente mediului penitenciar. Cu cât nivelul de inteligență și educație al deținuților crește, cu atât frecvența autorânilor este mai scăzută.

În altă ordine de idei, lipsa țigărilor și a imposibilității de a se împrumuta motivează frecvent autorânirile. Numărul celor care au o situație materială bună și care recurg la acte de violență este deosebit de redus, iar exercitarea acestora este cu totul incidentală, din motive de ordin familial.

Există o legătură directă între stilul de conducere al personalului și numărul deținuților cu autorâniri: stilul rigid și restrictiv, precum și implicarea minimă în viața grupului furnizează mai mulți

deținuți care se autorănesc. S-a observat că personalul cedează mai frecvent în fața cererilor deținuților care s-au automutilat, când aceștia au fost condamnați pentru infracțiuni ușoare, iar acestea nu au caracter repetat.

Cursurile educative și de meserii, ca și educația fizică, joacă un rol major în îmbunătățirea respectului de sine și în pregătirea deținuților în vederea liberării. Acestea au efecte importante în reducerea traumelor și depresiilor, accesul larg la artă a dovedit că are un impact major în creșterea respectului de sine și a încrederii, promovează relaxarea, îmbunătățește somnul, crește energia și atenuază mânia de a se ști conduși de către alții, prin aplicarea unor reguli stricte.

Locurile de muncă și sălile de clasă pot să ofere un mediu în care deținuții pot fi ținuți ocupați sau în care pot să se distreze pentru o „evadare” mentală temporară din stresul încarcerării .

Prin această participare la activități educative și de asistență psiho-socială, deținuții sunt ajutați să-și dezvolte calitățile de părinți, pentru a preveni transformarea în părinți abuzivi sau neglijenți – factori importanți ai bolilor psihice sau ai comportamentului criminal.

Credințele spirituale și religioase pot contribui semnificativ la bunăstarea psihică, precum și la reducerea manifestărilor agresive. Personalul trebuie să respecte convingerile religioase ale deținuților și să le asigure toate facilitățile pentru practicarea lor și pentru dezvoltarea aspirațiilor lor spirituale.

Preocupările la nivelul penitenciarelor pentru asigurarea intimității sunt reduse de configurația clădirilor destinate cazării deținuților (camere mari și camere mici - celule). Cu toate că se dorește extinderea suprafeței și a volumului de aer alocate fiecărui deținut, în conformitate cu normele europene, se întâmpină dificultăți serioase, datorate lipsei fondurilor necesare pentru renovarea spațiilor existente sau pentru construirea de noi penitenciare. Anumite ocazii pot fi folosite pentru obținerea unui spațiu personal privat. Când este necesar (de exemplu, în timpul consultațiilor medicale) deținuții vor fi consultați separat, fiecare în parte și pe cât posibil, fără prezența vreunui cadru al penitenciarului. Confidențialitatea poate și trebuie să fie respectată.

Pe de altă parte, lipsa intimității este compensată de relaxarea tratamentului penitenciar, rezultat al aplicării prevederilor Legii nr.275/2006 privind executarea pedepselor și a măsurilor dispuse de organele judiciare în cursul procesului penal.

Cu toate că sporirea numărului de persoane private de libertate recidiviste influențează mediul carceral, intervenția psiho-educativă trebuie intensificată în așa fel încât indivizii condamnați în primă instanță, nerecidiviști, să nu acceseze conduite specifice penitenciarului, în special cele de genul propagării conduitei agresive și autoagresive. Tot în scopul prevenirii contagiunii comportamental-deviante, propunem înființarea unor secții speciale pentru nerecidiviști și minori, cu totul altele decât cele aflate în cadrul penitenciarelor cu regim de siguranță maximă sau regim închis.

În anii viitori, anticipăm o creștere a eficacității serviciilor corecționale, socio-educative și psihoterapeutice, direct proporționale cu gradul de accesare a fondurilor europene pentru educație și

CONCLUZII

cercetare în detenție, cerință completată cu o reformă a personalului în sensul întineririi și profesionalizării intensive a lui.

Considerăm că „Programul terapeutic de Diminuare a Comportamentului Agresiv” și-a dovedit utilitatea, reliefând o serie de aspecte care erau doar bănuite, dar niciodată studiate în detaliu. Aplicarea acestuia într-un număr mai mare de penitenciare, unui număr cât mai mare de participanți, ținând cont de faptul că sunt necesari doar 2-3 specialiști, că sunt necesare un număr mic de materiale didactice, combinat cu ocuparea timpului liber al deținuților, corelat cu scăderea manifestărilor agresive și cu posibilitatea persoanelor private de libertate de a fi recompensate, ar avea efecte benefice în diminuarea comportamentelor agresive în penitenciarele românești.

BIBLIOGRAFIE

1. Abraham, P., Pitulescu, I., Dersidan, E., Ranete, I. (2000). *Dicționar de termeni juridici uzuali, explicativ, practic*. București: Editura Național.
2. Academia Română (2008). *Dicționarul explicativ al limbii române*, ediția a II-a. București: Editura Univers Enciclopedic.
3. Albu, M. (1998). *Construirea și utilizarea testelor psihologice*. Cluj-Napoca: Editura Clusium.
4. Allport, G. W. (1973). *Personality: A psychological interpretation*. New-York: Holt.
5. Banciu, D. (2000). *Elemente de sociologie juridică*. București: Editura Lumina Lex.
6. Banciu, D., Teodorescu, V. (2000). Etiologia și prevenirea delictelor de omor comise în România în perioada de tranziție, în vol. „*Starea societății românești după 20 de ani de tranziție*”. București: Editura Expert.
7. Banciu, D., Rădulescu, S.-M., Teodorescu, V. (2006). *Tendențe actuale ale crimei și criminalității*. București: Editura Lumina Lex.
8. Bandura, A. (1963). Imitation of film-mediated aggressive models. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, Vol. 7(2), pp. 67-78.
9. Bandura, A. (1973). *Aggression : A social learning analysis*. Englewood Cliffs, New-Jersey: Prentice Hall, Erlbaum.
10. Bandura, A.(2001). Social cognitive theory: An agentic perspective. *Annual Review of Psychology*, Vol.52, pp 1-27.
11. Baron, R., (1977). *Human Aggression*. New-York: Plenum.
12. Baron, R. & Byrne, D. (1991). *Social Psychology*. Boston: Allyn&Bacon.
13. Băban, A., Derevenco, P, Eysenck, S.B. (1990). Un studiu intercultural cu ajutorul chestionarului de personalitate Eysenck. *Revista de Psihologie*, Vol.36(1), pp. 37-45.
14. Băban, A. (1998). *Stres și personalitate*. Cluj-Napoca: Editura Presa Universitară Clujeană.
15. Bălan A. , Stănișor E. , Mincă M. (2002). *Penologie*. București: Editura Oscar Print.
16. Becker, G. (1994). *Comportamentul uman – o abordare economică*.București:Editura ALL.
17. Birț, M.A. (2001). *Psihiatrie. Prolegomene clinice*. Cluj-Napoca: Editura Dacia.
18. Bocancea, C. & Neamțu,G. (1998). *Elemente de asistență socială*. Iași: Editura Polirom.
19. Bodea, R. (1998). *Pedeapsa închisorii și a detențiunii pe viață*. Oradea: Editura Anotimp.
20. Bogdan, T. & Sânteia, I. (1996). *Victime și infractori*. București: Editura Niculescu SRL.
21. Bogdan-Tucicov, A., Chelcea, S., Golu, M., Golu, P., Mamali,C., Pânzaru, P. (1981). *Dicționar de psihologie socială*. București: Editura Științifică și Enciclopedică.
22. Borum, R. (2002). *Structure assesment violence risc in youth*. Miami: University South Florida.
23. Briggs, S.C., Sundt, J.L., Castellano, T.C. (2003). The Effect of Supermaximum Security Prisons of Institutional Violence. *Criminology*, Vol.41(4), pp. 1341-1376.

24. Brody, N. (1972). *Personality: Research and theory*. New-York: Academic Press.
25. Bruno, Ș. (2006). *Mediul penitenciar românesc. Cultură și civilizație carcerală*. Iași. Institutul European.
26. Buss, A.H. , Perry, M. (1992). *The Aggression Questionnaire*. *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol.63, pp.452-459
27. Buș, I. (1997). *Psihologie judiciară*. Cluj-Napoca: Editura Presa Universitară Clujeană.
28. Buș, I. (2005). *Psihologie și infracționalitate. Fundamente teoretice*. Cluj-Napoca: Editura ASCR.
29. Buș, I. , Miclea, M. , David, D. , Opre, A (2004). *Psihologie judiciară – Curs postuniversitar*: Cluj-Napoca.
30. Butoi, T. (2001). *Psihologie judiciară*. București: Editura Fundației România de Mâine.
31. Butoi T. & Butoi, I.T. (2006). *Tratat universitar de psihologie judiciară*.București. Editura Phobos.
32. Camp, G. (1995). *Correction Yearbook*. Washington D.C.: Criminal Justice Institut.
33. Camp, S.D., Gaes, G.G., Langan, N.P., Saylor, W.G., (2003). The influence of prisons on Inmate Misconduct: A multilevel investigation. *Justice Quarterly*, Vol.20(3), pp. 502-533.
34. Carter, R.L. (2006). Solutions for Missing Data in Structural Equation Modeling. *Research and practice in assessment*, Vol.1(1), pp. 1-6.
35. Cattell, R. B. (1973). *Personality and mood by questionnaire*. San Francisco: Jossey – Bass.
36. Chiș, I. (1997). *Reforma penitenciară în România*. Timișoara: Editura Ando Tours.
37. Ciofu, I. (1974). *Comportamentul simulat. Cercetări psihofiziologice experimentale*. București: Editura Academiei Române.
38. Clocotici, S., Stan, A. (2000). *Statistică aplicată în psihologie*. Iași: Editura Polirom.
39. Cole, G. (2001). *Managementul personalului*. București: Editura Codecs.
40. Constantin, S., A. (2004). *Conflictul interpersonal. Prevenire, rezolvare si diminuarea efectelor*. Iași: Editura Polirom.
41. Corcoran, K., Fischer, J. (2000). *Measures for clinical practice, A Sourcebook*. Vol. 2, Adults. New York: The Free Press.
42. Cosman, D. (2006). *Compendiu de suicidologie*. Cluj-Napoca: Editura Casa Cărții de Știință.
43. Cosnier, J. (2007). *Introducere în psihologia emoțiilor și a sentimentelor. Afecțele, emoțiile, sentimentele, pasiunile*. Iași: Editura Polirom.
44. Costa, P.T. Jr., McCrae, R.R. (1992). *Revised NEO Personality Inventory (NEO PI-R) and NEO Five-Factor Inventory (NEO PI-FFI)*. Odessa, FI, USA: Psychological Assessment Resources.
45. Crețu, V. (1996). *Drept internațional penal*. București: Editura Tempus .
46. Cucu, I. (1983). *Psihiatrie socială*. București: Editura Științifică.

47. Curșeu, P.L., Buș, I. (2004). Metode de evaluare a personalității. Particularități ale Personalității Infracțorilor. În Opre, A. (coord.), *Noi Tendințe în Psihologia Personalității*. Cluj-Napoca: Editura ASCR, pp. 55-93.
48. Daly, K. (1993). *Gen, infracțiune și pedeapsă*. New Haven: Presa universitară Yale.
49. Dollard, J. (1939). *Frustration and aggression*. New Haven: Yale University Press.
50. Dragomirescu, T.V. (1976). *Psihologia comportamentului deviant*. București: Editura Științifică și Enciclopedică.
51. Edgar, K., O'Donnell, I. (1998). Assault in prison: The Victim' contribution. *The British Journal of Criminology*, Vol. 38(4), pp.635-650.
52. Eibl-Eibesfeld, I. (1995). *Agresivitatea umană*. București: Editura Trei.
53. Enăchescu, C. (2004). *Tratat de igienă mintală*. Iași: Editura Polirom.
54. Eysenck, H. J. (1959). *The maudsley personality inventory*. London: University of London Press.
55. Eysenck, H.J. (1977). *Crime and Personality*. London: Routledge&Kegan Paul.
56. Eysenck, H.J. & Eysenck, M. (1998). *Descifrarea comportamentului uman*. București: Editura Teora.
57. Ferington, D. (1989). *Violence and victims*. London: Routledge&Kegan Paul.
58. Foucault, M. (1996). *A supraveghea și a pedepsi*. București: Editura Humanitas.
59. Foucault, M. (2005). *Istoria nebuniei în epoca clasică*. București: Editura Humanitas.
60. Frederick, P. (2008). *Eul, foamea si agresivitatea. Tulburarile psihoafective sunt cauzate de gestalt-uri incomplete*. București: Editura TREI.
61. Freud, S. (1980). *Introducere în psihanaliză. Psihopatologia vieții cotidiene*. București: Editura Didactică și Pedagogică.
62. Freud, S. (1992). *Dincolo de principiul plăcerii*: București. Editura Jurnalul Literar.
63. Gheorghe, F., (1996). *Psihologie penitenciară*. București: Editura Oscar Print.
64. Gheorghe, F., (1998). *Dinamica penitenciară*. București: Editura Oscar Print.
65. Gheorghe, F., (2003). *Fenomenologie penitenciară*. București: Editura Oscar Print.
66. Gheorghe, F., (2005). *Prevenirea criminalității. Teorie și practică*. București: Editura Oscar Print.
67. Goldstein, J.H. (1975). *Aggression and Crimes of Violence*. New-York: Oxford University Press.
68. Goleman, D. (2007). *Inteligența socială. Noua știință a relațiilor umane*. București: Editura Curtea Veche.
69. Gorgos, C. (1990). *Dicționar enciclopedic de psihiatrie*. vol 1-3, București: Editura Medicală.
70. Groza, D. (2006). *Drepturile victimei . Recuperarea din uitare*. București: Editura Lumen.
71. Harris, J. (1980). *Violence and Responsibility*. London: Routledge.
72. Hartley, A. (1999). *Bazele statisticii*. București: Editura Niculescu.
73. Hayes, N., Orell, S. (2003). *Introducere în psihologie*. București: Editura ALL.

74. Hedlund, B. & Lindquist, C.U. (1984). *The development of an inventory for distinguishing among passive, aggressive or assertive behavior. Behavioral Assessment*, Vol.6, pp. 379-390.
75. Holdevici, I. (2004). *Psihoterapia de scurtă durată*. București: Editura Dual Tech.
76. Holdevici, I. (2004). *Tratat de psihoterapie cognitiv-comportamentală. Gândirea pozitivă, cheia sănătății și eficienței*. București: Editura Trei.
77. Holdevici, I. (2008). *Elemente de psihoterapie*. București: Editura Mar.
78. Howitt, D., Cramer, D. (2006). *Introducere in SPSS pentru psihologie. Versiunile SPSS 10, 11, 12 si 13*. Iași: Editura Polirom.
79. Iluș, P. (1994). Comportament prosocial-comportament antisocial, în Radu, I. (coord), *Psihologie socială*. Cluj-Napoca: Editura Exe.
80. Iluș, P. (2009). *Psihologie socială și sociopsihologie*. Iași: Polirom.
81. Ionescu, G. (1995). *Tratat de psihologie medicală și clinică*. București: Editura Asklepios.
82. Jaba, E., Grama, A. (2004). *Analiza statistică cu SPSS sub Windows*. Iași: Editura Polirom.
83. Jarka, B. (2006). *Jurisdicția internațională penală*. București: Editura Beck.
84. Jeican, R. (1995). *Psihiatrie. Semne, simptoame și sindroame*. Cluj-Napoca: Editura Casa Cărții de Știință.
85. Jurcău, N. (coord.) (2001). *Pedagogie*. Cluj-Napoca: Editura U.T. Press.
86. Jurcău, N. (coord) (2008). *Penitenciarul – mediu psihosocial distinct*. Cluj-Napoca: Editura Casa Cărții de Știință.
87. Lăzărescu, M. (2007). *Tulburările de personalitate*. Iași: Editura Polirom.
88. Lieblieng, A. (1995). Vulnerability and Prison Suicide. *British Journal of Criminology*, Vol.2, pp.172-187.
89. Lieury, A. (2008). *Experimente de psihologie pentru dezvoltarea personală*. Iași: Editura Polirom.
90. Lorenz, K. (1966). *On Aggression*. Harcourt. New-York: Brace&World.
91. Lorenz, K. (1996). *Cele opt păcate capitale ale omenirii civilizate*. București: Editura Humanitas.
92. Lorenz, K. (1998). *Așa-zisul rău. Despre istoria naturală a agresivității*. București: Editura Humanitas.
93. Lelord, F. & Andre, C. (1998). *Cum să ne purtăm cu personalitățile dificile*. București: Editura Trei.
94. Lombroso, C. (1992). *Omul delincvent*. București: Editura Măiastra.
95. Lungu, O. (2001). *Ghid introductiv pentru SPSS 10.0*. Iași: Editura Erola Tipo.
96. Lyn, T.S. & Burton, D.L. (2005). Attachment, anger and anxiety of male sexual offenders. *Journal of Sexual Aggression*, Vol.11, pp.127-137.
97. Maguire, M. (1982). *Infrațiunea, infractorul și victima*. Londra: Editura Heinemann.
98. Marcelli, D., Berthaut, E. (2007). *Depresie și tentative de suicid la adolescență*. Iași: Editura Polirom.

99. Mânzat, I. (2007). *Istoria psihologiei universale*. București: Editura Univers Enciclopedic.
100. Mărgărit, Gh. (1998). *Liberarea condiționată*. Ploiești: Editura Novelnet.
101. Miclea, M., (1997). *Stres și apărare psihică*. Cluj-Napoca: Editura Presa Universitară Clujeană.
102. Mills, J.F., Anderson, D., Kroner, D.G. (2004). The antisocial attitudes and associates of sex offender, *Criminal Behavior and Mental Health*, Vol.14, pp.134-145.
103. Minulescu, M. (2005). *Psihodiagnoza modernă - chestionarele de personalitate*. București: Editura Fundației România de Mâine.
104. Mitrofan, N. (1996). *Psihologie judiciară*. București: Editura Șansa.
105. Moreau, A. (2007). *Psihoterapie. Metode și tehnici*. București: Editura TREI.
106. Mucchielli, A. (2005). *Arta de a comunica. Metode, forme si psihologia situatiilor de comunicare*. Iași: Editura Polirom.
107. Mucchielli, R. (2006). *Fața omului și caracterul*. București: Editura IRI.
108. Mureșan, C.G.& Decsei A.R. (2007). *Încarcerarea între universal și individual. Abuzatorii sexual*. Cluj-Napoca: Editura Limes.
109. Mureșan, C.G. (2008). *Conduite de risc în detenție. Fundamente teoretice*. Cluj-Napoca: Editura Casa Cărții de Știință.
110. Murphy, T. (2007). *Agresivitatea pasivă. Cum să o recunoști și contolezi la tine și la ceilalți*. București: Editura Trei.
111. Pierce, D. (1997). Suicidal intent in self-injury. *British Journal of Psychiatry*, Vol.130, pp.377-385.
112. Pinatel, J. (1962). *Traité de droit pénal et de criminologie*. Paris: Imprimerie Jouve.
113. Pitariu, H., Albu, M. (1996). *Psihologia personalului. Măsurarea și interpretarea diferențelor individuale*. Cluj-Napoca: Editura Presa Universitară Clujeană.
114. Pop, O. (2001). *Drept penitenciar*. Timișoara: Editura Mirton.
115. Rașcanu, R. (1994). *Psihologia comportamentului deviant*. București: Editura Universității.
116. Radu, I., Miclea, M., Albu, M., Nemeș, S., Moldovan, O., Szamoskösi, I. (1993). *Metodologie psihologică și analiza datelor*. Cluj-Napoca: Editura Sincron.
117. Rădulescu, S. (1989). *Deviață comportamentală și boală psihică: sociologie și psihiatrie*. București: Editura Academiei Republicii Socialiste România.
118. Rădulescu, S. (1996). *Sociologia și istoria comportamentului sexual „deviant”*. București: Editura Nemira.
119. Rădulescu, S. (1996). *Sociologia crimei și criminalității*. București: Casa de Editură și Presă Șansa.
120. Rădulescu, S. (1999). *Devianță, criminalitate și patologie socială*. București: Editura Lumina Lex.
121. Rădulescu, S. (2001). *Sociologia violenței intrafamiliale. Victime și agresori în familie*. București: Editura Lumina Lex.

122. Rădulescu, S. & Banciu, D. (1990). *Introducere în sociologia delincvenței juvenile: adolescența, între normalitate și devianță*. București: Editura Medicală.
123. Reid-Titus, S. (1991). *Crime and criminology*. Orlando: The Dryden Press.
124. Rhodes, L.A. (2005). Pathological effects of the supermaximum Prison. *American Journal of Public Health*, Vol.95, pp.1692-1695.
125. Rogers, C. (2008). *A deveni o persoană*. București: Editura TREI.
126. Roland, D., Francoise, P. (2006). *Dicționar de psihologie*. București: Editura Humanitas.
127. Rotariu, T. (coord) (1999). *Metode statistice aplicate în științele sociale*. Iași: Editura Polirom.
128. Sava, F.A. (2004). *Analiza datelor în cercetarea psihologică*. Cluj- Napoca: Editura ASCR.
129. Sava, F.A. (2008). *Inventarul de personalitate DECAS*. Timișoara: Editura ArtPress.
130. Saucier, G. (1992). Openness vs.intellect: much ado about nothing ? *European Journal of Personality*, 6, 381-386.
131. Scripcaru, G.&Astărăstoae, V.(2001). *Criminologie clinică*. București: Editura Polirom.
132. Serra, C. (2000). *Psicologia penitenziaria – sviluppo storico e contesti psicologico-sociali e clinici* (sec.edizione). Milano: Editore Giuffre.
133. Seto, M.C., Barbaree, H.W. (1999). Psychopathy, treatment behavior and sex offender recidivism, *Journal of Interpersonal Violence*. Vol. 14(12), pp. 1235-1248.
134. Sirota, A. (1998). *Conduite perverse în grup*. Iași: Editura Polirom.
135. Smart, C. (1976). *Femeia, infracțiunea și criminologia: O critică feministă*. Londra: Editura Routledge& Kegan.
136. Stănișor, E., Bălan, A., Pripp, C. (2003). *Universul carceral*. București: Editura Oscar Print.
137. Stănoiu, R. (1998). *Criminologie*. București: Editura Oscar Print.
138. Sutherland, H. (1966). *Principes de criminologie*. Paris: Imprimerie Cujas.
139. Stevens, D.J. (1998). The impact of time – served and regime on prisoners anticipation of crime: prisonisation effects, *The Harward Journal*, Vol.37, pp.188-205.
140. Șelaru, M. (1993). *Comportamentul sexual aberant*. Iași: Editura Moldova.
141. Toch, H. (1975). *Men in crisis – Human Breakdowns in Prison*. Chicago: Aldine Publishing Company.
142. Toch, H.(1996). *Living in Prison: The Ecology of Survival*. New-York: Free Press.
143. Tudose, C. (2000). *O abordare modernă a psihologiei medicale*. București: Editura Infomedica.
144. Tudose, C. (2003). *Aspecte psihologice ale agresivității umane*. București: Editura Academiei Naționale de Informații.
145. Van Voorhis, P. & Brown, K. (1996). *Clasificarea riscului în anii 1990*. Washington DC: U.S. Department of Justice, National Institute of Corrections

146. Van Voorhis, P. & Presser, L. (2001). *Clasificare pentru femeile infractoare: O evaluare la nivel național a practicilor actuale*. Washington D.C.: U.S. Department of Justice, National Institute of Corrections
147. Vlăduț, I. (2000). *Introducere în sociologia juridică*. București: Editura Lumina Lex.
148. Vogel, R. (2008). *Psihoterapie cognitiv-comportamentală și psihanaliză*. București: Editura TREI.
149. Winnicott, D.W. (2004). *Natura Umană*. București: Editura TREI.
150. Wilson, D.B.(2005). A qualitative review of structured, group-oriented, cognitive-behavioral programs for offenders. *Criminal Justice and Behavior*, Vol. 32, pp.172-205.
151. Wilson, Q.S. & Heernstein,R.J.(1985). *Crime and human nature*. New-York: Simon&Schuster.
152. Williams, J.G. (2001). *Suicide and attempted suicide*. London: Penguin.
153. Yochelson, S. & Samenow, S.E. (1994). *The criminal personality*. New Jersey: Jason Aronson INC. Northvale.
154. Zamfir, C. (2004). *O analiză critică a tranziției – Ce va fi „după”*. București: Editura Polirom.
155. Zillman, D. (1978). *Hostility and aggression*. Hillsdale: Erlbaum.
156. Zlate, M. (1997). *Eul și personalitatea*. București: Editura Trei.
157. Zlate, M. (coord.) (1997). *Psihologia vieții cotidiene*. Iași: Editura Polirom.
158. Zlate, M. (2006). *Fundamentele psihologiei*. București: Editura Universitară.
159. http://www.anp-just.ro/interna/Codul_20Penal.pdf - accesat la data de 15.08.2010
160. http://www.anp-just.ro/legislatie/internationala/Convenția_Europeană_a_Drepturilor_Omului - accesat la data de 15.08.2010.
161. http://www.anp-just.ro/legislatie/internationala/Convenția_împotriva_torturii_și_altor_pedepse_și_tratamente_cu_cruzime_inumane_sau_degradante, adoptată la New York la 10 decembrie 1984 - accesat la data de 15.08.2010.
162. http://www.anp-just.ro/interna/Hotărâre_Nr._1897_din_21_decembrie_2006.pdf - accesat la data de 15.08.2010.
163. http://www.anp-just.ro/interna/Hotărâre_Nr._1849_din_28_octombrie_2004.pdf - accesat la data de 15.08.2010.
164. http://www.anp-just.ro/interna/Lege_Nr._275_din_4_iulie_2006.pdf - accesat la data de 15.08.2010.
165. http://www.anp-just.ro/interna/Lege_Nr._83_din_13_mai_2010.pdf - accesat la data de 15.08.2010.
166. http://www.anp-just.ro/legislatie/internationala/Ansamblul_de_principii_pentru_protejarea_tuturor_persoanelor_supuse_unei_forme_oarecare_de_detenție_sau_încarcerare - accesat la data de 15.08.2010.
167. http://www.anp-just.ro/legislatie/internationala/Ansamblul_de_reguli_minime_pentru_tratamentul_deținuților_și_recomandările_referitoare_la_acesta - accesat la data de 15.08.2010.

168. http://www.anp-just.ro/legislatie/internationala/Declarația_Universală_a_Drepturilor_Omului - accesat la data de 15.08.2010.
169. http://www.anp-just.ro/legislatie/internationala/Organizația_Națiunilor_Unite – Rezoluția 40/33_din_29_nov_1985 - Ansamblul_regulilor_minime_ale_Națiunilor_Unite_cu_privire_la administrarea_justiției_pentru_minori (Regulile_de_la_Beijing) - accesat la data de 15.08.2010.
170. [http://www.anp-just.ro/legislatie/internationala/Recomandarea_nr._R_\(87\)_3_adoptată_de_comitetul_ministrilor_consiliului_europei_la_12_februarie_1987](http://www.anp-just.ro/legislatie/internationala/Recomandarea_nr._R_(87)_3_adoptată_de_comitetul_ministrilor_consiliului_europei_la_12_februarie_1987) – în cea de a 404-a ședință a miniștrilor deputați - *Regulile europene pentru penitenciare* - accesat la data de 15.08.2010.
171. [http://www.anp-just.ro/legislatie/internationala/Recomandarea_nr._R_\(89\)_12_a_comitetului_de_ministri_al_statelor_membre_cu_privire_la_educție](http://www.anp-just.ro/legislatie/internationala/Recomandarea_nr._R_(89)_12_a_comitetului_de_ministri_al_statelor_membre_cu_privire_la_educție) - (adoptată de Comitetul de Miniștri la 13 octombrie 1989, în cadrul celei de a 429-a reuniuni a Miniștrilor Adjuncți) - accesat la data de 15.08.2010.
172. [http://www.anp-just.ro/legislatie/internationala/Recomandarea_comitetului_de_ministri_ai_statelor_membre_referitoare_la_regulile_penitenciare_europene_rec\(2006\)2](http://www.anp-just.ro/legislatie/internationala/Recomandarea_comitetului_de_ministri_ai_statelor_membre_referitoare_la_regulile_penitenciare_europene_rec(2006)2) - (adoptată de comitetul de miniștri, la data de 11 ianuarie 2006, în timpul celei de a 952-a reuniuni a miniștrilor delegați) - accesat la data de 15.08.2010.
173. <http://www.calificativ.ro/Agresivitatea.html> - accesat la data de 11.11.2008.
174. <http://www.cevacecauti.ro/Teste-psihologice/.html> - accesat la data de 11.11.2008.
175. <http://www.contrafort.md/2002/95-96/425.html> - Aspecte ale unei maladii sociale - agresivitatea umană - accesat la data de 11.11.2008.
176. <http://www.csid.ro/stiri/noutati/Agresivitate.html> - accesat la data de 11.11.2008.
177. http://www.kcl.ac.uk/depsta/law/research/icps/downloads/PrisonsAndHumanDignity_AreTheyCompatible.pdf - accesat la data de 25.08.2010.
178. <http://www.psihogen.ro/Psihanaliza.html> - accesat la data de 15.08.2010.
179. <http://psihologiesociala.uv.ro/psihologie-sociala/Agresivitatea.php>
180. http://www.realitatea.net/Adolescenții-agresivi-simt-o-mare-plăcere-când-văd-persoane-în-suferință_740566.html - accesat la data de 02.06.2008.
181. <http://www.scribd.com/press/Violența-și-agresivitatea-umană.html> - accesat la data de 02.06.2008.
182. <http://www.testepsi.ro/category/despre-testele-psi/acreditarea-testelor> - accesat la data de 02.06.2008.
183. http://www.yuppy.ro/articol/Carti/3436/Sexualitate_agresivitate_viol.html – accesat la data de 15.08.2008.